

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ  
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ  
DSc 35/30.12.2019. Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ  
ИМОМ БУХОРИЙ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ**

---

**АМОНОВ МЕХРОЖИДДИН УЗБЕКОВИЧ**

**XVIII-XIX АСРЛАРДА МАРКАЗИЙ ОСИЁДА НАҚШБАНДИЯ-  
МУЖАДДИДИЯ ТАРИҚАТИ**

**24.00.01. – Ислом тарихи ва манбашунослиги**

**ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)  
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

**САМАРҚАНД-2021**

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси  
автореферати мундарижаси**

**Contents of Dissertation Abstract of the Doctor of Philosophy (PhD) on  
Historical Sciences**

**Оглавление автореферата доктора философии (PhD) по историческим наукам**

**Амонов Мехрожиддин Узбекович**

XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддиия  
тариқати..... 3

**Amonov Mekhrojiddin Uzbekovich**

The tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia in the 18-19th  
centuries ..... 21

**Аманов Мехрожиддин Узбекович**

Суфийское братство нақшбандийа-муджаддиийа в Центральной Азии в  
XVIII-XIX вв. .... 39

**Эълон қилинган ишлар рўйхати**

List of published works

Список опубликованных работ..... 43

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ  
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ  
DSc 35/30.12.2019. Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ  
ИМОМ БУХОРИЙ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ**

---

**АМОНОВ МЕХРОЖИДДИН УЗБЕКОВИЧ**

**XVIII-XIX АСРЛАРДА МАРКАЗИЙ ОСИЁДА НАҚШБАНДИЯ-  
МУЖАДДИДИЯ ТАРИҚАТИ**

**24.00.01. – Ислом тарихи ва манбашунослиги**

**ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)  
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

**САМАРҚАНД-2021**

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2020.1.(PhD)/Isl33 рақам билан рўйхатга олинган.**

Докторлик диссертацияси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий халқаро илмий тадқиқот марказида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасида ([www.iiu.uz](http://www.iiu.uz)) ва “Ziynet” Ахборот-таълим порталида ([www.ziynet.uz](http://www.ziynet.uz)) манзилларига жойлаштирилган.

**Илмий раҳбар:**

**Аминов Бобир Бомуродович**  
тарих фанлари номзоди, доцент

**Расмий оппонентлар:**

**Останакулов Икромитдин**  
тарих фанлари доктори, доцент

**Султонов Ўктамбек Абдулганиевич**  
тарих фанлари доктори (DSc)

**Етакчи ташкилот:**

**Термиз давлат университети**

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳузуридаги DSc 35/30.12.2019. Isl/Tar/F.57.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2021 йил “\_\_\_\_” \_\_\_\_\_ соат \_\_\_\_ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй, Тел: (99871) 2440056, Факс: (99871) 2440065, E-mail: [info@iiu.uz](mailto:info@iiu.uz)).

Диссертация билан Ўзбекистон халқаро ислом академияси Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (\_\_\_\_ рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй, Тел: (99871) 2440091.

Диссертация автореферати 2021 йил “\_\_\_\_” \_\_\_\_\_ куни тарқатилди. (2021 йил “\_\_\_\_” \_\_\_\_\_ даги \_\_\_\_ рақамли реестр баённомаси).

**Д.Р.Махсудов**

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, тарих фанлари доктори (DSc), доцент

**С.А.Рустамий**

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш котиби, филология фанлари доктори (DSc), доцент

**З.М.Исломов**

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филология фанлари доктори, профессор

### **КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)**

**Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати.** Жаҳонда глобаллашув жараёнлари натижасида ислом дини билан ҳамоҳанг тарзда тасаввуф таълимоти ҳам кенг тарқалмоқда. Тасаввуф (تصوف) ва унинг ғоялари ислом тамаддунининг ривожига ва тараққиётига таъсир кўрсатувчи омил сифатида кўплаб инсонларни тинчликсеварлик, адолатпарварлик, гуманизм руҳида тарбиялашда улкан салоҳиятга эга. Тасаввуф тариқатларининг ичида энг машҳурларидан бири нақшбандия мусулмонлар ахлоқи ва дунёқарашини шакллантиришда катта таъсир кўрсатмоқда. Нақшбандия тариқатининг катта тармоғи саналган нақшбандия-муҷаддидия (نقشبندیہ مجددیہ) силсиласи диндорларнинг нафақат руҳий-маънавий, балки ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётларида ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда.

Дунёда тасаввуф тариқати ва улар фаолияти билан боғлиқ жараёнлар устувор мавзулар сифатида ўрганиб келинмоқда. Ислом оламидаги бир қатор илмий тадқиқот марказларида тасаввуф таълимоти, тариқатлар ичида нақшбандиянинг ўрни, ижтимоий-сиёсий жараёнлар билан боғлиқлиги, унинг ёйилиши, маънавий силсиласи, тариқат намояндаларининг ўзаро муносабати, зикрнинг махфий ва жаҳрий кўринишлари ҳудудларга кенг тарқалишига доир тадқиқотлар олиб борилмоқда. Нақшбандия тариқатининг XVII асрга келиб Ҳиндистонда янги асос солинган нақшбандия-муҷаддидия йўналишининг Марказий Осиёга тарқалиши ва бунга туртки берган омилларни очиб бериш орқали мазкур тадқиқотлар салмоғи янада ортади.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда нақшбандия тариқати фаолияти ва илмий-маърифий меросини тадқиқ этиш долзарб масалалардан бирига айланди. Бухорода Етти пир тарихини ўрганиш ва зиёратгоҳларни обод қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бухоро тасаввуф мактаби фаолияти йўлга қўйилгани, Мир Араб олий мадрасасининг ташкил этилгани ва ушбу муассасаларда тасаввуф илмини алоҳида ўрганилаётгани мазкур йўналишда чуқурлашган тадқиқотларни олиб боришни тақозо қилади. Шундан келиб чиқиб нақшбандия-муҷаддидия силсиласининг Марказий Осиёга кенг тарқалиши, янги тасаввуф марказлари вужудга келиши, нақшбандия-муҷаддидия марказлари, намояндалари ва уларнинг маънавий ҳаётда тутган ўрни ҳақидаги янги илмий маълумотларни ўқув жараёнларига олиб қиради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги ПФ-6165-сон “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмиди янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 24 майдаги 2995-сон “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимиди янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 20 июндаги ПҚ-3074-сон “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистонга оид хориждаги маданий бойликлари тадқиқ этиш марказини ташкил этиш тўғрисида”ги, 2017 йил 27 мартдаги 2855-сонли “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг

2019 йил 4 октябрдаги 846-сон “Тарихий, бадиий ёки ўзга маданий қимматлилиги туфайли гаров ва ипотека қўлланилиши мумкин бўлмаган объектлар рўйхатини тасдиқлаш тўғрисида”ги Қарорида белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

**Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги.** Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишнинг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” номли устувор йўналишига мувофиқ амалга оширилган.

**Муаммонинг ўрганилганлик даражаси.** Дунё исломшунослиги, ислом ва тасаввуф тарихи соҳаларида нақшбандия-мужаддиия бўйича кўплаб илмий-тадқиқот ишлари жаҳоннинг турли илмий марказлари, ислом тарихи, тарихшунослиги билан боғлиқ муассасаларида амалга оширилган. Исломшунос, тасаввуфшунос олимлар томонидан бу борада ёзилган ва ҳимоя қилинган диссертациялари билан бир қаторда уларнинг бу тариқат масаласидаги фикр-мулоҳазалари илмий мақолалар ҳамда монографияларда ҳам ўз аксини топган.

Мовароуннаҳрда тасаввуфни ўрганишда дастлабки қадамни рус ва собиқ Шўро даври олимлари бошлаб юборган. Уларнинг илмий мақола, ҳисобот, китоблари – сўфийлик тариқатлари тарихи, тасаввуф шайхлари ҳаёти ва фаолияти ҳамда уларнинг марказларига бағишланган. Булар орасида В.Бартольд, Е.Бертельс, А.Семенов каби олимлар ва уларнинг тадқиқотларида асосан нақшбандийликка оид фикр-мулоҳазалар юритилган. Ғарб олимлари орасидан Ҳ.Алгар, А.Д.Кныш, Дж.С.Тримингем, А.Шиммель, Ж.Г.Ж.Тер Хаарнинг илмий тадқиқот ишларида илғор услублар асосида нақшбандия-мужаддиияга оид турли фикр-мулоҳазалар учрайди<sup>1</sup>.

Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддииянинг ёйилиши, марказлари, айниқса сиёсий доираларда муҳим ўрин тутиши, анъаналари ва ўзига хос жиҳатлари Анке фон Кюгельген ва туркиялик олим Неждат Тосун ишларида ҳам ўз аксини топган<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Бартольд В. Мистицизм в исламе // Работы по истории ислама и Арабского халифата. Соч. Т.6. – Москва: Наука, 1966. – С.117-118.; Бертельс Е. Навои и Джами // Бертельс Е. Избранные труды. М.: Наука, 1965.; Семёнов А.А. Рассказ шугнанских исмаилитов о бухарском шейхе Бега-уд-Дине // Записки Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества. Том двадцать второй. 1913-1914. – Петроград: Типография Императорской Академии Наук, 1915. – С. 321-326; Algar H.A. Brief History of Naqshbandiya order // In: M. Gaborieau, A.Popovich, T. Zarcone (eds.), Naqshbandis-Cheminement et situation actuelle d'un ordre mystique musulman. – Istanbul-Paris: Hayat, 1990; Dahbediya // Encyclopaedia Iranica. – California, 1993. VI. – 585-586 p.; Кныш А.Д. Мусульманский мистицизм: краткая история. – СПб.: ДИЛЯ, 2004. – 464 с.; Тримингем Дж.С. Суфийской ордены в исламе. Перевод с англ. А.А. Ставильской, под редакцией и с предисл. О.Ф. Акимовской. – М.: Наука, 1989. – 328 с.; Haarter J.G.J. The Naqshbandi Tradition in the Eyes of Ahmad Sirhindi. In: Varia Turcica 18. 1990. – P.77-87. Анне-Мари Шиммель. Мир исламского мистицизма. – М.: Алитея, Энигма, 2000. – 131 б.;

<sup>2</sup> Кюгельген А. Расцвет Накшбандийа-Мужаддиийа // Суфизм в Центральной Азии. – СПб, 2001. 275-330 с; Tosun N. Türkitan dervişlerinden yadigar. Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufi Eserler. – Istanbul. İnsan yayınları, 2011. – 198 s; Tosun N. Bhaeddin Nakşband: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı. – Istanbul: İnsan yayınları,

Маҳаллий олимлар томонидан нақшбандия-муҷаддиция тарихи, унинг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган ва бу соҳада Б. Бабаджанов, С.С. Бухорий, А. Жуманазаров, К. Каттаев, Н. Комилов, М. Кенжабек, Г.Н. Наврўзова, Ш. Сирожиддинов, С. Рафиддинов, Р.А. Тиллабоев, И. Усмонов, Х. Юлдашходжаев каби олимларнинг тадқиқотлари тариқат ҳақида тасаввурларни кенгайтиради<sup>3</sup>.

Ўзбекистон ҳудудида нақшбандия-муҷаддициянинг маҳаллий намояндалари, уларнинг фаолияти, айрим жойлар ва ҳудудлардаги марказлари ўрганилмагани, улар хусусида ёзилган манбалар илмий ишлар доирасига тўлиқ тортилмагани нуктаи назаридан мазкур тариқат тарихини тадқиқ этиш зарурлиги сезилади.

**Тадқиқотнинг диссертация бажарилган илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги.** Диссертация тадқиқоти Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш” қўмитасининг 2015 йил 25 февраль куни тасдиқланган И-2015-1-20 “Ўрта аср Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий-фалсафий мероси энциклопедияси” мавзусидаги давлат буюртмаси доирасида бажарилган.

**Тадқиқотнинг мақсади** XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-муҷаддиция тариқати аҳамиятини очиб беришдан иборат.

**Тадқиқотнинг вазифалари:**

Нақшбандия-муҷаддиция таълимоти ва тарихини ўрганишдаги ёндашувларни кўрсатиш;

минтақада нақшбандия тариқати тарихига оид ёзма манбаларни аниқлаш ва илмий муомалага киритиш;

тариқат намояндалари мақбараларидаги тош битикларни тадқиқ этиш;

нақшбандия-муҷаддиция тариқат силсиласи ва генеалогиясини тиклаш;

XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-муҷаддиция тариқати марказларини аниқлаш;

нақшбандия-муҷаддиция билан боғлиқ зиёратгоҳ ва қадамжоларни ёритиш;

---

2002. – 163 s.; Tosun N. Imam-ı Rabbanı Ahmed Sirhindi: Hayatı Eserleri Tasavvufi Görüşleri. – İstanbul: İnsan yayınları, 2005. – 174 s; Tosun N. Altın silsile. – İstanbul: Mega Basım, 2016. – 201 s.

<sup>3</sup>Бабаджанов Б. Политическая деятельность шайхов Накшбандиййа в Мавара’ан-нахре (1-я пол. XVI в.). Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Т.: 1996. – 23 с.; Бухорий С.С. Бухоронинг табаррук зиёратгоҳлари. – Бухоро: Дурдона, 2012. – 288 б; Абдусаттор Ж. Вахшувор. – Т.: Akademnashr, 2015. – 256 б.; Абдусаттор Ж. Машраб. – Т.: Akademnashr, 2015. – 224 б.; Каттаев К. Маҳдуми Аъзам тарихи ва мукамал даҳбедийлар тариқати. – Т.: Mashhur-press, 2016. – 192 б.; Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Биринчи китоб. – Т.: Ёзувчи, 1996. – 272 б.; Кенжабек М. Буюк Термизийлар. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017. – 528 б; Наврўзова Г.Н. Накшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. Фалсафа фан. док. ... дисс. Т.: 2002. – 289 б.; Сирожиддинов Ш. Сўфи Оллоёр илоҳиёти. 1 қисм. – Т.: 2001. – 80 б.; Рафиддинов С. Сўфи Оллоёрнинг “Маслак ул-муттақин” китоби ҳақида // Ислому нури. 1992 йил 17-сон; Тиллабоев Р.А. К вопросу об ордене Накшбандиййа / Из истории суфизма: источники и социальная практика. – Т.: Фан, 1991. – С.16-27.; Усмонов И. Мовароуннаҳр тариқатларида ақидавий қарашлар // Тошкент ислом университети илмий-таҳлилий ахбороти. Т.: 2017. – №3 сон. – Б. 4-11; Юлдашходжаев Х.Х. Мусоҳон Даҳбидийнинг нақшбандия-муҷаддиция тариқати ривожда тутган ўрни (XVIII аср). Тар. фан. ном. ... дис. – Т.: 2008. – 156 б.

Марказий Осиёда мужаддия тариқати пирлари ҳамда муридлари ўртасидаги силсила ва насаб жиҳатдан боғлиқликни кўрсатиш;

Сўфи Оллоҳёр ва унинг шогирдлари ўртасидаги муршид-муридлик анъаналари, таълимни ривожлантиришдаги фаолиятларини очиб бериш;

XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда фаолият юритган нақшбандия-мужаддиянинг маҳаллий тармоқларини аниқлаш ва таклиф-тавсияларни ишлаб чиқиш.

**Тадқиқотнинг объекти** сифатида XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддия тасаввуф тариқати олинган.

**Тадқиқотнинг предмети** Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддия тариқати маҳаллий марказларининг ёйилиши ва тариқат пешволари ҳаёти ҳамда ўзига хос хусусиятларини очиб беришдан иборат.

**Тадқиқотнинг усуллари.** Тадқиқот жараёнида тавсифлаш, умумлаштириш, таққослаш, тизимлилик, қиёсий-тарихий, тарихий даврлаштириш, микротарихий таҳлил каби усуллардан фойдаланилди.

**Тадқиқотнинг илмий янгилиги** қуйидагилардан иборат:

XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддиянинг (نقشبندیہ مجددیہ) фаол намояндалари ҳисобланган ҳукмдорларнинг тариқатни қўллаб-қувватлаши натижасида Самарқандда Чўнқаймиш ва Жумабозор, Хиротнинг Каррух номи билан боғлиқ янги тасаввуф марказлари шаклланиши ва уларнинг мунтазам фаолият олиб бориши учун вақф мулклари ажратилгани аниқланган;

тасаввуф намояндалари қабртошларидаги эпиграфик ёзувлар нафақат муайян шахснинг дафн этилганини кўрсатувчи маълумот манбаи, балки ўша шахснинг ҳаёти ва илмий фаолияти, оиласи, устоз ва шогирдлари ҳақида ҳам қимматли маълумот берувчи манба экани исботланган;

XVIII-XIX асрларга келиб нақшбандия-мужаддия силсиласи фаолияти тариқат шайхлари билан ўзаро алоқаларнинг тизимли йўлга қўйилиши ҳамда ҳукмдорларнинг диний сиёсати ва ислохотлари натижасида қайта жонлангани ва Марказий Осиё минтақасида кенг тарқалгани очиб берилган;

минтақада таълим-тарбияни янада юксалтириш, ўқув жараёнининг сустрелашувини олдини олиш мақсадида нақшбандия-мужаддия шайхлари томонидан Мовароуннаҳр ва Хуросонда янги мадрасалар очилгани, мударрислар фаолияти тизимли йўлга қўйилгани ҳамда талабаларга “Тасаввуф” ва “Фикҳ” фанларидан махсус дарсликлар ёзиш учун ҳомийлик қилингани далилланган.

**Тадқиқотнинг амалий натижаси** қуйидагилардан иборат:

XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддия тариқатида фаолият кўрсатган тариқат муршидлари ҳаёти, фаолиятини ёритишга оид жами 10 та нодир қўлёзма манбалар аниқланган;

нақшбандия-мужаддия тариқати ва намояндалари тарихи, силсиласи, кенг ҳудуд бўйлаб ёйилиши, замон ҳукмдорлари ва амалдорлари томонидан ажратилган вақф мулкларига доир 6 та вақф, 6 та иршоднома, 10 та муҳр аниқланган ва илмий муомалага киритилган;

Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддия тариқати билан боғлиқ 4 та меъморий обида ва тарих саҳифаларидан ўчирилган 14 та зиёратгоҳ тарихи аниқланди ва тариқатнинг ёйилишида асосий илмий-маърифий марказ бўлгани аниқланган;

тариқатда фаолият олиб борган тасаввуф намояндалари илмий-маърифий фаолиятини ёритувчи қўлёзма манбаларда учрамайдиган маълумотларни 12 та эпиграфик ёдгорликларда сақланиб қолган тошбитикларни тадқиқ этиш орқали ўз исботини топган.

**Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги.** Тадқиқотда Шарқ ва Ғарб олимларининг илмий қарашларидан фойдаланилгани, тарихий ва илмий жараёни баҳолашда қўлёзма манбалар ва ҳужжатларга таянилгани, хусусан, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 530, 1590, 2085/II, 11308, 12240; Ҳамид Сулаймонов фондида 3201, 8902/2; Самарқанд давлат бирлашган тарихий-меъморий ва бадиий музей-қўриқхонаси қўлёзмалар ва тарихий ҳужжатлар фондида 5653/2, 48, 955; Қўқон адабиёт музейи фонди инв. № кр 10634-pf 1728; Ўзбекистон Миллий Архив фондида И-18, 1-рўйхат 9828-иш, И-323, 1-рўйхат 1194/5-иш; Абдулазиз кутубхонаси қошидаги Ориф Ҳикмат кутубхонаси фондида 1705-261/39, 1710-261/44 инвентар рақамларда сақланаётган нодир “Миръот ус-соликин” каби қўлёзма нусхалар билан қиёслаган ҳолда амалга оширилгани, диссертация мавзуси бўйича ОАК томонидан диссертацияларнинг асосий илмий натижаларини эълон этиш учун тавсия этилган маҳаллий ва хорижий илмий нашрларда чоп этилган мақолалар, халқаро ва республика илмий ва илмий-амалий конференцияларда кенг муҳокама қилинган маърузалар ҳамда тадқиқот натижаларидан келиб чиққан таклиф ва тавсияларнинг амалиётга жорий этилгани, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқлангани билан белгиланади.

**Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.** Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти унда баён этилган таҳлилий мулоҳазалар, назарий хулоса ва таклифлар асосида нақшбандия-мужаддия тариқатининг Марказий Осиё тарихида тутган ўрнини аниқлаш орқали тўпланган қўлёзма ва тошбосма китоблар, тарихий ҳужжатлар ҳамда эпиграфик ёдгорликларнинг илмий муомалага киритилгани, улар ҳажм ва даражаси билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти олий ўқув юртлари учун “Исломшунослик”, “Ўрта Осиё ислом тарихи”, “Манбашунослик”, “Мовароуннаҳр алломалари”, “Марказий Осиё тасаввуф тарихи”, “Ўзбекистон тарихи” каби асосий ва махсус курсларнинг мазмунини такомиллаштириш, педагогик жараёни янги маълумотлар билан бойитишда ҳамда тасаввуф тариқатларига доир моддий-маънавий мерос намуналарини тадқиқ этиш учун хизмат қилиши билан асосланади.

**Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши.** XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддия тариқати таҳлили бўйича олинган натижалар асосида:

XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддииянинг (نقشبندیه مجددیه) фаол намояндалари ҳисобланган ҳукмдорларнинг тариқатни қўллаб-қувватлаши натижасида Самарқандда Чўнқаймиш ва Жумабозор, Ҳиротнинг Каррух номи билан боғлиқ янги тасаввуф марказлари шаклланигани ва уларнинг мунтазам фаолият олиб бориши учун вақф мулклари ажратилгани аниқлангани ҳақидаги илмий хулосалар буюртма асосида тайёрланган “Хожагон нақшбандия”, “Етти пир (дунё муршидлари)” китобларининг мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг 2020 йил 30 октябрдаги 2112-сон маълумотномаси). Натижада тасаввуф тариқати раҳнаомлари тарихи, муқаддас қадамжоларни зиёрат қилиш анъаналари билан танишувига, ёшларни маънавий камолоти ва тарбиясини шаклланишига хизмат қилган;

тасаввуф намояндалари қабртошларидаги эпитафик ёзувлар нафақат муайян шахснинг дафн этилганини кўрсатувчи маълумот манбаи, балки ўша шахснинг ҳаёти ва илмий фаолияти, оиласи, устоз ва шогирдлари ҳақида ҳам қимматли маълумот берувчи манба экани исботлангани тўғрисидаги илмий хулосалар буюртма асосида тайёрланган “Бухоро таълим тизими тарихи” китоби мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси марказининг 2021 йил 8 октябрдаги 528/21-сон маълумотномаси). Натижада Марказий Осиёда мавжуд нақшбандия-мужаддиия тариқати билан боғлиқ бўлган муқаддас зиёратгоҳлар тарихи ва нодир тарихий мерос ҳамда эпитафик ёдгорликларнинг тарихи ёритилишига хизмат қилган;

XVIII-XIX асрларга келиб нақшбандия-мужаддиия силсиласи фаолияти тариқат шайхлари билан ўзаро алоқаларнинг тизимли йўлга қўйилиши ҳамда ҳукмдорларнинг диний сиёсати ва ислохотлари натижасида қайта жонлангани ва Марказий Осиё минтақасида кенг тарқалгани очиб берилгани ҳақидаги илмий хулосалар буюртма асосида тайёрланган “Вахшувор” китоби мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон Республикаси Маданият Вазирлигининг 2020 йил 9 ноябрдаги 0112-044976-сон маълумотномаси). Натижада маданий мерос объектлари тарихи, илмий-тадқиқот муассасалари ходимлари учун қўлёзмалар ва тарихий ҳужжатлар билан ишлашда қўлланма бўлиб хизмат қилган;

минтақада таълим-тарбияни янада юксалтириш, ўқув жараёнининг сустрлашувини олдини олиш мақсадида нақшбандия-мужаддиия шайхлари томонидан Мовароуннаҳр ва Хуросонда янги мадрасалар очилгани, мударрислар фаолияти тизимли йўлга қўйилгани ҳамда талабаларга “Тасаввуф” ва “Фикҳ” фанларидан махсус дарсликлар ёзиш учун ҳомийлик қилинганликлари далиллангани ҳақидаги илмий хулосалардан Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг “O`zbekiston” телерадиоканали таркибидаги “O`zbekiston tarixi” телеканалида намоёиш этилаётган “Тарихий савол” каби тизимли кўрсатувларни сценарийларини тузишда фойдаланилган (“O`zbekiston” телерадиоканали 2020 йил 19 октябрдаги 03-20-982-сон маълумотномаси). Натижада нақшбандия-мужаддиия тариқатининг

намояндалари тарихи ва фаолияти ҳақида аҳолига сермазмун тарихий фактларга бой маълумотларни етказишга хизмат қилган.

**Тадқиқот натижаларининг апробацияси.** Мазкур тадқиқот натижалари 2 та халқаро ва 7 та республика илмий-амалий конференцияларида муҳокамадан ўтказилган.

**Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги.** Тадқиқот мавзуси бўйича 15 та илмий мақола, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестацияси комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этишга тавсия этилган илмий нашрларда 6 та мақола (4 та республика ва 2 та хорижий журналларда) чоп этилган.

**Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми.** Диссертация тузилиши мундарижа, кириш, уч боб, асосий хулосалар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва 5 та иловадан иборат бўлиб, ҳажми 149 бетни ташкил этади.

## ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

**Кириш** қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган ҳамда муаммонинг ўрганилганлик даражаси таҳлил этилган, тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишлари ва диссертация бажарилган илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги кўрсатиб берилган, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объекти, предмети ва усуллари аниқланган, тадқиқотнинг илмий янгилиги маълум қилинган, тадқиқот натижаларининг ишончлилиги, илмий-амалий аҳамияти кўрсатиб берилган, тадқиқотнинг амалий натижалари, амалда жорий қилиниши, апробацияси, эълон қилиниши ҳамда диссертация тузилиши ва ҳажми тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби **“XVIII-XIX асрларда нақшбандия-мужаддиия таълимоти тарихини ўрганишнинг илмий-назарий асослари”** деб номланиб, уч параграфдан ташкил топган бўлиб, унда тариқатнинг ўрганилиш тарихи, таълимот тарқалган Марказий Осиёдаги ҳудудлар, мавзу доирасида ўрганилган зиёратгоҳлардаги тарихий иморатлар ва эпиграфик ёдгорликлар тадқиқ қилинган. Биринчи бобнинг биринчи параграфи *“Нақшбандия-мужаддиия таълимоти ва тарихини ўрганишда қўлланилган методлар”* масалаларига бағишланган. Мазкур параграфда асосан нақшбандия-мужаддииянинг Марказий Осиёдаги тармоқлари тарихи билан боғлиқ илмий ишлар ва тадқиқотлар натижаларига эътибор қаратилиши билан бир қаторда нақшбандия тарихини чамбарчас боғлаган ҳолда амалга оширилган тадқиқотлар таҳлил қилинган. Ҳар бир тадқиқот тарих илмида маълум бир методга асосланади ва илмий усуллар мавзу, унинг материали ва бошқа хусусиятларига қараб қўлланилган. Тасаввуф таълимоти ва унинг ўрганилиши хорижий мамлакат олимлари фаолиятида етакчи роль ўйнаган ва шу боисдан ҳам бу соҳа тадқиқотчилари ирфоний адабиётларни тадқиқ ва таҳлил қилишда алоҳида эътибор қаратишган.

Нақшбандия-мужаддиция ҳақида рус олимлари ва баъзи ғарб олимлари томонидан фикр-мулоҳазалар билдирилган. Масалан, Сўфи Оллоҳёр тармоғи вакили Муҳаммад Ислон шайх Каррухий ҳақида унинг муридларидан эшитиб, маълум далилларни Артур Конолли (1807-1842) томонидан келтирилган. Ҳозирги даврда эса ғарб олимлари орасидан А.фон Кюгельген, Ҳ.Алгар, Ж.Г.Ж.Тер Хаар, В.Э.Фюсфельд, А.Бюхлер каби олимларнинг илмий тадқиқотларида нақшбандия-мужаддиция билан боғлиқ муаммолар, тариқатнинг тарихи ва ўзига хос жиҳатлари очиб берилган.

Тасаввуф мутахассиси Ҳ.Алгар илмий тадқиқотларида биродарлик, яъни тариқатнинг тарихини шарҳлаш ва кузатишдан бошлаган. Бернд Радтке ёзма манбани ўрганиб, муҳим таҳлилий мавзунини илгари суради. У индуктив метод ёрдамида тадқиқотчи хусусийликдан умумийликка ўтиб, Марказий Осиё тасаввуф тарихи учун принципиал хулосага келади ва мўғуллар истилосига қадар бу ерларда тасаввуф мактаблари мавжуд эмаслигини кўрсатиб ўтган.

XVIII-XIX асрлар нақшбандия-мужаддициянинг Марказий Осиёда гуллаб-яшнаган даври бўлган. Анке фон Кюгельген фикрича, тариқатнинг бу вақтда ягона марказлашуви ва ягона раҳбарлиги бўлмаган. Бу даврга келиб турли анъаналарга дахлдор ва унинг доирасидаги кўп сонли тасаввуф жамоалари ўртасида рақобат бўлганини ўша даврдаги вазият тақозо этган. Анке фон Кюгельген ягона анъана доирасидаги тасаввуф жамоаларининг рухий-маънавий-диний ҳаётини белгилаб берувчи ягона, қабул қилинган қонун-қоидалар бўлмаганини таъкидлайди. Мужаддиийларнинг бир гуруҳи махфий зикр қилса, бошқа бир гуруҳи жаҳрий зикр ва зоҳидона шеърларни кўшиқ қилиб айтган<sup>4</sup>.

Нақшбандия таълимоти Олег Ярош, Александр Папас тадқиқотларида тариқатнинг Осиё ва Африка ҳудудларига тарқалиши, *нақшбандия-ҳаққония* силсиласи тарихи ҳақида фикр-мулоҳазалар мавжуд. Юқоридаги тадқиқотчилар ишларида тарихий-қиёсий, тарихий-тизимли, ретроспектив, тарихий даврлаштириш каби методларни қўллаш етакчилик қилган. Тадқиқотда имкон қадар мана шу методлардан фойдаланишга ҳаракат қилинди. Шулар қатори Девин Ди Уис, А.Хисматуллин, Н.Тосун, Б.Бобожонов, А.Мўминов каби тасаввуф соҳасида илмий изланиш олиб борган тадқиқотчиларнинг изланишларига алоҳида эътибор берилиб, уларнинг қўллаган методлари ва тажрибаларидан фойдаланилган.

Биринчи бобнинг иккинчи параграфи “*Нақшбандия-мужаддиция таълимотига оид манбалар шарҳи*” деб номланган. XVII асрнинг бошларида Ҳиндистон диёрида Шох Акбарнинг (1542-1605) диний сиёсати ва ислохотларидан норозилик сифатида вужудга келган ва *мужаддид алф-сони* – Аҳмад Форуқий Сирҳиндий (1564-1624) томонидан асос солинган. Тасаввуф тарихида нақшбандия-мужаддиция номи билан кирган тариқатнинг Марказий Осиёда тарқалиши ва маълум бир марказларда фаолият юритиши

---

<sup>4</sup> Кюгельген А. Расцвет Накшбандийа-Муджаддиийа в Средней Трансоксании с XVIII – до начала XIX вв.: опыт детективного расследования / Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): Сб. ст.памяти Фритца Майера (1912–1998) / Сост. и отв. редактор А.А. Хисматулин. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. – 275-330 с.

ҳамда Мовароуннаҳрда ривожланиши ва ёйилишига оид турли манбалар мавжуд. XVIII-XIX асрларда яратилган “Лутфи бузург”, “Тарихи Хумулий”, “Маҳазин ут-тақво”, “Тухфат ул-аҳбоб”, “Тухфат ул-ансоб”, “Ҳазарот ул-қудс”, “Тазкираи Мажзуб Намангоний”, “Тарихий Бухоро ва таржимат ул-уламо”, “Насимат ул-қудс мин ҳадоиқ ул-унс” каби асарлар киради<sup>5</sup>. Диссертация ишида Мирзо Мақсуд Дахбедий қаламига мансуб “Равойиҳ ул-қудс” ва “Миръот ус-соликин”нинг автограф нусхасида тасаввуф тарихи, XIX аср охирига қадар нақшбандия-муҷаддидия тариқатининг шаклланиши, 45 та шайхнинг Марказий Осиёдаги ирфоний фаолияти, Мирзо Жунайдуллоҳ Ҳозикнинг “Силсилаи нақшбандия” рисоласида тариқатнинг руҳий-маънавий силсиласи, “Воқеоти исломия” асарида 68 та шайх, 13 та давлат арбоби ва 27 та жой номи, Мавлоно Нуриддин Маҳжурийнинг “Тазкираи олимони Самарқанд” асарида тариқат билан боғлиқ меъморий ёдгорликлар бунёд этилган саналари, Муҳаммад Қосимнинг “Маноқиби Ислом шайх” асарида пир-муридлик муносабатлари ёритилгани исботланган. Бундан ташқари мавзу доирасида иршоднома, вақф ҳужжатларига ҳам эътибор қаратилган. Жумладан, Сўфи Оллоҳёр томонидан ҳозирги Чўнқаймиш қишлоғи ва унинг атрофларида масжид, хонақоҳ ва талабаларга дарс бериладиган махсус мадраса барпо этган. Бу ҳақида Ўзбекистон Миллий Архив фонди И-18, рўйхат-1, иш-9828 рақамида сақланаётган вақф ҳужжати орқали маълумотга эга бўлиш мумкин. Сўфи Оллоҳёр ҳаётлик чоғида (1123/1711 йилда) ёзилган ва бевосита унинг Чўнқаймишда олиб борган фаолиятини акс эттирувчи ноёб тарихий ҳужжатлардан биридир. Ҳужжат мазкур мадрасага тегишли ер-мулклар тўғрисида ва унинг фаолияти тарихини очиб беришда бирламчи манбалардан экани билан аҳамиятлидир.

Биринчи бобнинг *“Нақшбандия-муҷаддидия билан боғлиқ меъморий ва эпиграфик ёдгорликлар”* деб номланган учинчи параграфида нақшбандия-муҷаддидия билан боғлиқ зиёратгоҳлар, қадамжолар, мазорлар ҳамда бу ерлардаги меъморий ва эпиграфик ёдгорликлар тавсифи ва таҳлилига бағишланган. Бундай ёдгорликлар асосан XVIII-XIX асрларга мансуб. Тариқатнинг машҳур шайхларидан Сўфи Оллоҳёрнинг номи билан боғлиқ объектлар – Вахшувор (Сурхондарё вил.), Чўнқаймиш (Нуробод тум.), Эшон мазор (Каттақўрғон), Мавлоно Иброҳим хожа (Самарқанд ш.), Каррухий (Тойлоқ тум.), Ўзбек хожа (Ургут тум.), Атоуллоҳ Хўқандий (Фарғона вил.), Азизи Ғузорий (Қашқадарё вил. Ғузор тум.), Ҳозик мақбараси (Китоб тум.) мавжуд. Сўфи Оллоҳёрнинг муридлари, авлодлари дафн этилган жой ва улар қабрига ўрнатилган қабртошлар сақланиб қолгани аниқланган. Ҳозирги вақтда ҳам маҳаллий зиёратгоҳларга айланган ҳудудлар ҳисобланиб, нақшбандия-муҷаддидия тарихини, унинг марказлари ва кенг ёйилишига оид маълумотларни берган. Сўфи Оллоҳёр йўлини танлаган шайхлар орасида Фарғонада фаолият олиб борган Мавлоно Атоуллоҳ Хўқандий Сўфи

<sup>5</sup> Kugelgen A. Die entfaltung der nagshbandiya mugaddidiya im mittleren transoxanien vom 18. Bis zum beginn des 19. Jahrhunderts: Ein stück detektivarbeit // Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries vol. 2. Berlin. Klaus schiwers Verlag. 1998; Абдусаттор Ж. Вахшувор. – Т.: Akademnashr, 2015; Абдусаттор Ж. Машраб. – Т.: Akademnashr, 2015.

Оллоҳёрнинг муриди Ислом шайх Каррухийнинг шогирди ҳисобланган. У каромат соҳиби бўлган ва унинг муридларидан бири машҳур тасаввуф олими, шоир ва табиб Мирзо Жунайдуллоҳ Ҳозик саналган.

Қабртош битикларидаги маълумотлар асосида тасаввуф тариқатига мансуб шахсларнинг исми, вафот санаси, шахсий сифатлари ҳамда дафн этилган жойлари аниқланган. Тошлардаги генеалогик далиллар тариқат намояндаларининг насабномаси ёки силсиласини тиклаш имконини берди. Мозорлар ва эпитафияларни ўрганиш орқали ўрганилаётган тариқатга мансуб, бироқ исмлари тасаввуф тарихида маълум бўлмаган бир қатор шахслар (Қамариддин Ғузорий, Атоуллоҳ Хўқандий, Мавлоно Мирмуҳаммад Иброҳим хожа Самарқандий, Мирзо Абул Фатх) ҳақида ойдинлик киритилган.

Диссертациянинг иккинчи боби **“Нақшбандия-мужаддия силсиласининг тарқалиши ва марказлари”** деб номланиб, нақшбандия-мужаддия силсиласининг Марказий Осиёда тарқалиши, тариқат шоҳобчаларини ўрганиш ва тадқиқ қилиш ишларига бағишланган. Биринчи параграфи *“Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддия силсиласи”* деб номланган тариқатнинг силсиласи ёритилган. Муҳаммад (с.а.в)дан Абу Бакр, Умар, Усмон ва Али орқали тўрт силсила мусулмон дунёси бўйлаб ёйилган ва бундай боғланиш тасаввуф тариқатларининг негизи Пайғамбар (с.а.в)га бориб тақалишидан далолат беради. Манбаларда Абу Бакр Сиддиқ орқали нақшбандия, Умар ибн Хаттобдан суҳравардия-кубровия, Усмондан эса чиштия-ишқия ва Ҳазрати Алидан қодирия-жаҳрия силсиласи бошланади. Мовароуннаҳрда мазкур тариқатнинг насаб ва силсилалари хусусида тўхталган ва унда тасаввуф намояндаларининг бир-бирлари билан муршид-муридлик муносабатлари ва ўзаро алоқаларига тўхталган. Сўфи Оллоҳёр ва унинг устозлари Ҳожи Ҳабибуллоҳ Бухорий ва шайх Сўфи Наврўз Шаҳрисабзий, Мирзо Жон Жонон, Мусохонхожа Даҳбедийлар ҳамда улардан кейин силсилада турган шахсларнинг исмлари келтирилган. Силсила ва насабдаги боғланишлар асосан насабнома, маноқиб ва тазкиралардан олинган. Параграфда халифа Ғойибназардан иршод олган ҳамда Сўфи Муҳаммад Ризо, Мусохонхожа Даҳбедий, халифа Ашур<sup>6</sup>, Сўфи Дехқондан қўл олган Муҳаммад Ислом шайх ва унинг силсила ҳалқасига кўпроқ эътибор қаратилган. Муҳаммад Ислом шайх Каррухийнинг шогирди халифа Қамариддин Азизи Ғузорий (1767-1863) *“нақшбандия – мужаддия – исломия”* силсиласи давомчиси бўлган.

XVIII асрнинг иккинчи ярмида нақшбандия-мужаддияда Даҳбедий хожаларининг таниқли намояндаси Муҳаммад Мусохонхожа ибн Исохожа Даҳбедий (1708-1776) алоҳида ўрин тутгани ва унинг кўплаб шогирдлари бўлганини алоҳида таъкидлаш керак. Муҳаммад Мусохонхожа сиёсий жараёнларда ўзи ва шогирдлари ҳам фаол иштирок этгани маълум бўлган.

---

<sup>6</sup> Кюгельген А. Расцвет Накшбандийа-Муджаддийа в Средней Трансоксании с XVIII до начала XIX вв.: опыт детективного расследования // Суфизм Центральной Азии. Сб. ст. памяти Фритца Майера (1912—1998) / Сост. и отв. редактор А.А. Хисматулин. –СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. – С. 300.

Диссертациянинг иккинчи параграфи “*Мужаддидиянинг Марказий Осиёдаги марказлари*” деб аталган бўлиб, мужаддидиянинг Марказий Осиёдаги марказлари ҳақида сз юритилган. Бухоро, Самарқанд, Қарши каби тарихий шаҳарлардан ташқари бир қанча тасаввуф марказлари мавжуд бўлган ва уларга Катлос, Миёнкол, Чўнқаймиш, Вахшувор, Кўлоб, Каррух, Лангар, Даҳбед, Сармеж, Жумабозор каби ўртача, кичик шаҳарчалар, мавзелар кирган. Мазкур марказлар Сўфи Оллоҳёр, унинг устозлари шайх Ҳабибуллоҳ, Сўфи Наврўз Шаҳрисабзий ҳамда шогирдлари фаолияти номи билан боғлиқдир. Чўнқаймиш мадрасасида ўқувчиларнинг дарсларга узлуксиз қатнашишларини таъминлаш мақсадида улар доимо қаттиқ назорат остига олинган. Жумладан, ўқувчи узрли дарс қолдирса, ўқитувчи бошқа бир ўқувчини юборган ва шунда ҳам дарсга келмаса, ўқувчининг отасини бундан хабардор қилган. Чўнқаймиш мадрасасида таълим олган талабалар агар сабабсиз икки ойу ўн кун дарс қолдирса, мадраса мутаваллиси ушбу ўқувчи ўрнига янги талаба олиши мумкинлигини алоҳида таъкидлаган<sup>7</sup>.

Диссертациянинг учинчи параграфи “*Нақшбандия-мужаддидия билан боғлиқ зиёратгоҳ ва қадамжолар*” тавсифига бағишланган. Бундай зиёратгоҳ ва қадамжоларга Даҳбеддаги Маҳдуми Аъзам, Сурхондарё вилояти Олтинсой тумани Вахшувор қишлоғидаги Сўфи Оллоҳёр зиёратгоҳи, мазкур шайхнинг номи билан боғлиқ Ҳисор тоғларининг энг чеккасида ва текислик бошланиш қисмида жойлашган Чўнқаймиш ҳамда Оназиёрат, Ҳиротнинг Каррух шаҳарчасидаги Ислом шайх Каррухий, Ҳирот шаҳридаги Саййидои Каррухий зиёратгоҳи, Андхунд мавзесидаги Мавлоно Неъматуллоҳ зиёратгоҳи, Балхдаги Доруломон Балхий зиёратгоҳи, Душанбе яқинидаги Файзобод ноҳиясида Деҳан Саримозор зиёратгоҳи, Қашқадарёнинг Китоб туманидаги Мирзо Жунайдуллоҳ Ҳозиқ зиёратгоҳи кирган. Албатта бу каби зиёратгоҳлар бир неча йиллар мобайнида шаклланиб келгани ва нақшбандия-мужаддидия тариқати билан бевосита боғлиқ экани билан ҳам аҳамиятлидир. Жумладан, Сўфи Оллоҳёр 1702 йилдан то 1712 йиллар охирларигача Чўнқаймишда истиқомат қилиб, хонақоҳ, масжид ва мадраса барпо этгани ҳамда тадқиқот жараёнида мадрасага оид нодир ҳужжатнинг илмий муомалага жалб этилиши натижасида мадраса фаолияти очиб берилган.

Афғон шоҳи Темуршоҳ давридан бошлаб Каррухдаги Ислом шайх Каррухий зиёратгоҳига эътибор катта бўлган. Буни Темуршоҳ томонидан Ислом шайх ва унинг фаолияти учун зарур бўлган барча зарурий шарт-шароитларни яратиб бергани, бунёдкорлик ишлари ва ҳудудга ажратилган вақф мулклари кўрсатиб турибди. Мирза Олим Мушриф маълумотида кўра, Кўкон хони Худоёрхон ҳам шу ерда вафот этгач<sup>8</sup> ушбу мазорда дафн этилгани маълум бўлган.

Мирзо Жунайдуллоҳ Ҳозиқ ёшлиги уламою фузалолар, тасаввуф арбоблари давраси (сарҳалқаси)да ўтгани сабаб, унинг илмий ижодиёти анча

<sup>7</sup> ЎзМА фонди Самарқанд вилоят бўлими (18), рўйхат-1, иш-9828, 4-варақ.

<sup>8</sup> Мирза Олим Мушриф ибн Домулла Мирза Раҳим Ташканди. Ансоб ус-салотин ва таворих ул-хавоқин. – Т.: 1995. – Б. 97.

серкирралиги билан, шунингдек, уч тилда фаолият кўрсатгани диққатга сазовордир. У “Ҳозик” таҳаллуси билан ижод қилиб “Девон” тузгани, Абдурахмон Жомийнинг асари бўлмиш “Юсуф ва Зулайхо”га жавобан, шу номда асар ёзган<sup>9</sup>. “Танбеҳнома”<sup>10</sup> каби асарларни тасниф этган. Тиббиёт илмида ҳам бир қатор ёзишмалари бўлиб, улардан бири, машҳур тиб олими Умар Чағминийнинг “Шарҳи Қонунча” асарига “Таҳқиқ ул-қавоид” номли шарҳ битгани серкирра ижодини кўрсатса, машҳур асар “Равзат ус-сафо”нинг бир қисмини ўзбек тилига ўтиргани унинг таржима борасида ҳам тажрибали эканини кўрсатган. Жунайдуллоҳ Ҳозик устози Атоуллоҳ Хўқандий орқали отаси Ислом шайх силсиласига боғлангани, унинг тасаввуф таълимотидаги фаолиятини намоён этган.

Учинчи боб **“Марказий Осиёда нақшбандия-муҷаддидия таълимоти намояндалари”** деб номланиб, *“Нақшбандия-муҷаддидиянинг Марказий Осиёдаги пирлари”* номли биринчи параграфида Марказий Осиёдаги тариқат пирлари Сўфи Оллоҳёр ва Мусохонхожа Даҳбедий ҳамда уларнинг силсиласида фаолият кўрсатган тасаввуф намояндалари ҳаёти ва фаолиятларига бағишланган. Тадқиқот доирасига киритилган XVIII-XIX асрлар манбаларидаги маълумотлар ва далиллардан келиб чиқиб мазкур тариқатнинг икки машҳур вакили – Сўфи Оллоҳёр ва Мусохонхожа Даҳбедий тармоқларида фаолият олиб борган пирлар, уларнинг ҳаёти, жамиятдаги ўрни ва шогирдлари тарихи тадқиқ этилган. Сўфи Оллоҳёрнинг шогирди Сўфи Ғойибназар Миёнколий ҳам ўзига хос пирлардан бўлиб, унинг шогирди Муҳаммад Ислом шайх Каррухий (1726-1807) XVIII аср ўрталари ва иккинчи ярмидаги тарихий воқеаларнинг бевосита гувоҳи бўлган. У Нодиршоҳ қўшинлари асири бўлиб, Ҳиротдан Машҳадга олиб кетилган, сўнгра манғитлардан бўлган Муҳаммад Раҳимхон томонидан Бухорога олиб келинган ва бу ерда бир неча ҳарбий мартабалар соҳиби бўлган. У Ғазғонда яшаб турган вақтида тасаввуфга кирган ва Бухорога келиб бир неча пирлардан тарбия олиб ўзи шайхлик даражасига кўтарилган ва нақшбандия-муҷаддидияда кўплаб шогирдларни етиштирган.

Даҳбед хожаларидан саналган ҳамда нақшбандия-муҷаддидия тарихида машҳур Мусохонхожа Даҳбедий ўз фаолияти билан кенг танилган ва унинг шогирдларидан бўлган Муҳаммад Сиддиқ, Худоёр, Маҳмуд, Муҳаммад Юсуф<sup>11</sup> каби халифа-шогирдлар етиштирган. Унинг яна бир шогирди Муҳаммад Амин (1739-1814) Пири Дастгир лақаби билан машҳур бўлиб, Амир Ҳайдарга устозлик қилган. Машҳур шогирди Муҳаммад Ҳусайн (1168/1754-1250/1834) эса Бухоро амири Амир Насруллоҳни ўзига мурид қилиб олган.

Учинчи бобнинг иккинчи параграфи *“Тариқатдаги силсилалар ва муришид-муридлик анъаналари”* деб номланган. Бу бандда тариқатдаги

<sup>9</sup> Қўқонда ёзилган. Батафсил қаранг: Мулла Абдулмуталлиб хўжа. Тазкираи Фаҳмий. 302<sup>а</sup> варак.

<sup>10</sup> Мирзо Жунайдуллоҳ Ҳозик. Танбеҳнома. Тошбосма. 1333/1914. ЎЗР ФА ШИ Ҳамид Сулаймон фонди инв. №8902/2

<sup>11</sup> Бу ҳақида батафсил қаранг: Мақсуд Даҳбедий. Миръот ус-соликин. Қўлёзма. Ориф Хикмат кутубхонаси инв. №1710-261/44. 126<sup>б</sup> варак.

силсила ва муршид-муридлик анъаналарини тадқиқ этишга бағишланган бўлиб, унда насл-насаб, силсила, маънавий-руҳий муносабат, насабий занжир ва ҳалқа масалалари ёритилган. Кўпроқ бу силсиланинг ислом дунёсидаги йирик шахслар ва улардан ҳулафои рошидунлар орқали Пайғамбар (с.а.в)га бориб уланиши ва турли шоҳлар ва генеалогик чизикларга эътибор қаратилиши билан бирга уларнинг силсилавий ва насабий боғланиши кўриб чиқилган. Бухоро амирларининг нақшбандия-мужаддия силсиласи пирларига мурид бўлиши ва уларнинг тариқатдаги фаолияти очиб берилган.

Нақшбандия таълимоти ўзгалар меҳнати ҳисобидан яшашни инкор этиб, инсон ўз кучи билан ишлаши белгилаб қўйилган. Бу борада шайхлар тариқат асосларини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан нақл қилишда<sup>12</sup> айнан ўзлари мансуб бўлган силсила тармоғи аниқ, ишончли бўлиши билан бир қаторда, ўзидан олдин ўтган муршид томонидан берилган, тасдиқланган “иршоднома” ҳужжати асосида фаолият олиб боришган. Марказий Осиёда нақшбандия-мужаддия тариқати силсиласи XVIII асрга қадар маълум босқичларни босиб ўтиб, мазкур даврга етиб келгунгача нақшбандия-мужаддия силсиласида турли ҳудудларга тарқалган. XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда фаолият олиб борган нақшбандия-мужаддия тариқатида асосан икки тармоқ, яъни Сўфи Оллоҳёр ва Мусохонхожа Даҳбедий тармоқлари муҳим ўрин тутгани ойдинлашган.

Силсилада Бухоро амирлиги манғит сулоласига мансуб ҳукмдорларнинг нақшбандия-мужаддия тариқатига кирган ва тариқат пирларига шогирд бўлган. Бухоро амирлиги манғитлар сулоласининг асосчиси Муҳаммад Раҳимхоннинг Жонмуҳаммад Кўлобийни муриди бўлган. Манғит сулоласининг кўзга кўринган йирик вакили Амир Маъсум лақаби билан машҳур бўлган Амир Шоҳмуроднинг икки устози бўлиб, улардан бири мулла шайх Сафар, иккинчиси Миён Фазл Аҳмаддир. Унинг ўғли Саййид Амир Ҳайдар отасининг пири Миён Фазл Аҳмад билан бир қаторда Муҳаммад Амин Даҳбедийга мурид бўлган. Саййид Амир Ҳайдарнинг ўғли Амир Насруллоҳхоннинг устози халифа Муҳаммад Ҳусайн бўлса, унинг ўғли Амир Музаффарнинг пири Умархон бўлган. Афғон шоҳи Темуршоҳга Муҳаммад Исом шайх раҳнамолик қилган. Қўқон хони Худоёрхон ҳам мужаддия тариқатининг Сўфи Оллоҳёр тармоғига уланган.

Манбаларда мужаддийларга мусулмон шариати вакиллари ҳам шогирд тушгани қайд этилган. Масалан, қози, муфтий Абу Тохир хожа Самарқандийнинг устози Муҳаммад Амин Даҳбедий бўлган, қози Абдулғофур Бухорийнинг устози эса Муҳаммад Исом шайх эди. Муҳаммад Исом шайхнинг яна бир шогирди қози Муҳаммад Солих Бухорий бўлган.

Учинчи бобнинг учинчи параграфи “*Тариқатнинг маҳаллий тармоқлари*” деб номланган. Тариқатнинг маҳаллий тармоқларида фаолият олиб борган пирлар, шайхлар ҳақида алоҳида тўхталган. Маҳаллий тармоқларнинг пирлари Мавлоно Ўзбек хожа Шаҳрисабзий-Ургутий,

---

<sup>12</sup> Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Нақшбандийа: вазифалар, зикрлар. – Т.: Hilol-Nashr, 2019. – Б. 20.

Мусохон Сармежий, Муҳаммад Шариф Бухорий, Атоуллуох Хўқандий, Камариддин Ғузорий, Абул Фатҳ Каррухий ўз ҳудудларида нақшбандия-муҷаддиция тармоқларига асос солган. Улар маҳаллий аҳолини тасаввуфдаги бош тамойил, яъни Аллоҳ муҳаббатига ирфоний йўл билан эришишни тарғиб қилгани натижасида тариқат намояндалари кўпайиб борган.

Мавлоно Ўзбек хожа Баландқишлоқ номли мавзе (ҳозирги Ургут тумани)да хонақоҳ, масжид ва лангар ташкил этган. Хонақоҳда Муҳаммад Шокирхожа Эшон Ҳоди хожа, Муҳаммад Порсо хожа, Оллоҳбердихон каби авлод вакиллари истикомат қилган ва хонақоҳ яқинидаги қабристонга дафн этилган. Мавлоно Ўзбек хожа билан яқин алоқада бўлган шайх Мирзо Абул Ҳасан (1802-1863) “Соқиб” таҳаллуси билан “Девон” тузган. Унинг шогирди Саййид Қаландаршоҳ ибн Шоҳ Соҳиб Жунуний, Нодирий таҳаллуслари билан ижод қилиб, “Маъдан ул-ҳол”, “Васиятнома”, “Ганж ул-ошиқин”, “Девони Нодирий”, “Завқ ул-муҳиб” ва “Мусамматат” каби асарларни ёзгани маълум бўлди. Ушбу силсиланинг давомчилари Абул Фатҳ (1826-1888) ва Абул Туроб (1845-1918) каби тариқат муршидлари Жумабозор (ҳозирги Тойлоқ тумани)да хонақоҳ, масжид барпо этгани аниқланган.

Диссертацияда Абул Туроб томонидан 1895 йилда мақбара барпо этилгани, силсиланинг бошқа тармоғида фаолият кўрсатган Мусохон асли Нур қалъасига тобе бўлган Сармеж қишлоғида<sup>13</sup> таваллуд топгани ва шайх Худойдоди Валий авлодидан экани, Бухоро ҳукмдори фармониға мувофиқ шайхулислом лавозимида фаолият олиб бориб, 1835 йилда вафот этгани аниқланган. Мусохон Сармежийнинг отаси Ҳасан хожа орқали Ҳазрат Али (каррамаллоҳу ваҷҳаҳу)га уланиши ва унинг авлодлари, яъни ўғли Яҳё хожа, унинг ўғли Жалолиддин хожа, унинг ўғли Низомиддин хожа эканини ҳам тарихий ҳужжатлар билан далилланган.

## ХУЛОСА

XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-муҷаддиция тариқатининг ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилиб, келтирилган мақсад ва вазифалар доирасида қуйидаги илмий-назарий хулосаларга келинди:

1. Нақшбандия-муҷаддиция таълимоти ва тарихини ўрганишга оид изланишларда тарихий-қиёсий, тарихий-тизимли, ретроспектив, тарихий даврлаштириш каби методларни қўллаш етакчилик қилган. Марказий Осиёда нақшбандия-муҷаддиция тариқатининг ўрганилиши тарихшунослигида кўпгина манбалар илмий муомалага киритилган бўлса-да, аммо тадқиқ этилиши зарур бўлган тариқат тарихига оид асарлар, ҳужжатлар мавжудлиги мавзу доирасида янги илмий тадқиқотлар олиб боришга бўлган эҳтиёжни кўрсатди. Тариқат фаолиятини ёритувчи нодир тарихий манбалар, эпиграфик ёдгорликлар муҷаддиция силсиласини ўзида мужассамлаштиргани тадқиқот жараёнида ойдинлашди.

---

<sup>13</sup> Носириддин Бухорий. Тухфат уз-зойирин. Тошбосма. 1328/1926. Бухоро. –Б. 104-105.

2. XVIII-XIX асрлар Марказий Осиё нақшбандия-мужаддиия тариқати тарихига доир “Равойих ул-қудс”, “Миръот ус-соликин”, “Воқеоти исломия”, “Силсилаи нақшбандия”, “Тарихи олимони Самарқанд”, “Маҳозин ут-тақво”, “Тазкираи Мажзуб Намангоний” каби нодир қўлёзма асарлар асосида ўша даврдаги тасаввуфий ҳаётни акс эттирган нодир манба эканлиги аниқланди.

3. XVIII-XIX асрлар ёзма манбалар, тариқат намояндалари мақбараларидаги тош битиклар, эпиграфик ёдгорликлар, тарихий ҳужжатлар, архив материаллари тариқат тарихи, унинг шайхлари ҳаёти ва фаолияти ҳақидаги маълумотлар баъзан тарқоқ, баъзида ноқис бўлиб, уларни аниқ бир тизимга солиш талаб этилди. Маълумотларни тизимлаштириш натижасида тариқат тарихига оид бир-бирини тўлдирувчи муҳим янгиликларни олиш, уларни қиёсий таҳлил қилиш имкони яратилди.

4. Нақшбандия-мужаддиия тариқат силсиласи ва генеалогиясига доир манбалар таҳлил қилинганида Марказий Осиёда фаолият кўрсатган силсиланинг Сўфи Оллоҳёр тармоғи тарқоқ ҳолда экани маълум бўлди. Мазкур тармоқ вакиллари турли ҳудудда фаолият кўрсатгани сабабидан силсила тўғрисида ягона маълумотни тақдим этувчи манбалар шаклланмаган. Мужаддийларинг Сўфи Оллоҳёр тармоғи силсиласини Жонмуҳаммад Кўлобий, Сўфи Ғойибназар Миёкнолий, Муҳаммад Ислон шайх Каррухий, Дорулмон Балхий, Қамариддин Ғузорий, Атоуллоҳ Хўқандий, Мирзо Жунайдуллоҳ Ҳозиқ, Абул Ҳасан кабилар билан тўлдириш орқали тўлиқ тикланишига эришиш мумкин.

5. Тариқат пирлари Мовароуннахрнинг марказий шаҳарларидан ташқарида бўлган Қарши, Ғузор, Каттақўрғон, Ургут, Тойлоқ каби ҳудудларда ҳам фаолият юритганлар. Ғузордаги Мир Жандий ота қабристонидаги қабртошдаги битикларга кўра, нақшбандия-мужаддииянинг Сўфи Оллоҳёр тармоғи намояндаси Азизи Ғузорий, Фарғона вилояти Қўштепа туманидаги қабристонда Мавлоно Атоуллоҳ, Каттақўрғонда Ғойибназар Миёкнолий, Ургут туманида Мавлоно Ўзбек хожа Шахрисабзий, Тойлоқ туманида Мирзо Абул Фатҳ фаолият юритганлар ва мазкур ҳудудларга дафн этилганлар.

6. Нақшбандия-мужаддииянинг Чўнқаймиш, Вахшувор, Каррух, Жумабозор марказларида Сўфи Оллоҳёр, Муҳаммад Ислон шайх Каррухий, Абул Фатҳ каби нуфузли тариқат арбоблари истиқомат қилгани билан аҳамиятлидир. Мазкур тариқат марказларида тариқат муршидлари номи билан боғлиқ зиёратгоҳ ва қадамжолар ҳам мавжудлиги аниқланди. Марказлар фаолияти даврида хонақоҳ, масжид, чиллахона, мақбара ва шу каби иншоотлар бунёд этилгани уларда кўплаб тариқат муридлари фаолият олиб боришига сабаб бўлган.

7. Марказий Осиёда фаолият олиб борган тариқат пирларидан Сўфи Оллоҳёр ва Мусохонхожа Даҳбедий силсиласи кенг ҳудуд бўйлаб ёйилган. XVIII асрда силсилада насаб жиҳатдан сайид, хожа ёки халқ орасидан етишиб чиққан авлод вакиллари фаолият юритган бўлса, XIX асрнинг

охирларига келиб тариқат силсиласини кетма-кетликда бир авлод вакиллари давом эттириш ҳолати кузатилган. Жумладан, нақшбандия-мужаддиия муршиди Муҳаммад Ҳусайн ўз ўғли Абдусатторга, у ўғли Эшмуҳаммадга, у ўғли Убайдуллоҳга рухсат берган, яна нақшбандия-мужаддииянинг Сўфи Оллоҳёр тармоғида фаолият олиб борган шайх Мирзо Абул Ҳасан ўз ўғли шайх Мирзо Абул Фатҳга, у эса ўғли шайх Мирзо Абул Туробга ижозат берган.

8. XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёнинг қарийб барча ҳудудини камраб олган нақшбандия-мужаддиия тариқатидаги муршид-муридлар фаолиятида одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиш, устозлари кўрсатмасига қатъий амал қилиш, муридлар тарбиясига алоҳида эътибор билан қараш, замона муршидлари билан дўстона муносабатлар ўрнатиш каби ҳолатларга эътибор қаратилган.

9. Нақшбандия-мужаддиия тариқатида фаолият олиб борган Мирзо Жунайдуллоҳ Ҳозик, Мирзо Мақсуд Даҳбедий каби намоёндаларнинг тарихий хизмати шундаки, улар тариқат давомийлигини сақлаш билан бирга, унинг яшовчанлигини таъминловчи бой “Воқеоти исломия”, “Силсилаи нақшбандия”, “Равойиҳ ул-қудс”, “Миръот ус-соликин” каби илмий-маърифий мерос қолдириб, тариқат силсиласининг узвийлигини таъминлаганлар.

**Тадқиқот жараёнида олинган натижа ва хулосалардан келиб чиқиб қуйидаги таклиф ва тавсиялар илгари сурилди:**

1. Нақшбандийлик силсиласи алломалари ҳаёти ва фаолиятини акс эттирувчи “Тасаввуф энциклопедияси”ни соҳа мутахассислари ҳамкорлигида чоп этиш.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги ислом цивилизацияси марказида тасаввуф тариқатлари тарихига оид нодир қўлёзма манбалар, китоблар, тарихий ҳужжатлар, муҳрлар, эпиграфик ёдгорликларни каталоглаштириш.

3. Нақшбандия-мужаддиия тариқати пирларидан Сўфи Оллоҳёрнинг Чўнқаймиш ва Вахшувордаги зиёратгоҳида музей ташкил этиб, моддий ва маънавий манбалар билан бойитиш ҳамда Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси, Халқ таълим вазирлиги ҳамкорлигида “Тарбия” фани дарслари доирасида мактаб ўқувчиларида тасаввуфдаги руҳий-маънавий поклик ва ҳалолликка тарғиб этувчи инсоний фазилатларни шакллантиришга қаратилган экскурсияларни тизимли ташкил этиш.

**SCIENTIFIC COUNCIL UNDER NUMBER  
DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 FOR AWARDING ACADEMIC  
DEGREES UNDER INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY  
OF UZBEKISTAN**

---

**IMAM BUKHARI INTERNATIONAL SCIENTIFIC-RESEARCH CENTER**

**AMONOV MEKHROJIDDIN UZBEKOVICH**

**THE TARIQAT OF NAQSHBANDIYA-MUJADDIDIYA IN CENTRAL  
ASIA IN THE 18-19th CENTURIES**

**24.00.01. – History and source study of Islam**

**ABSTRACT**  
**of dissertation of the doctor of philosophy (PhD) on historical sciences**

**SAMARKAND-2021**

**The theme of the dissertation of the Doctor of philosophy (PhD) in historical sciences was registered at the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number B2020.1.(PhD)/Isl33.**

The dissertation was carried out at Imam Bukhari International scientific-research center under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.

The dissertation abstract in three languages (Uzbek, English and Russian) is available at the Scientific Council website ([www.iiu.uz](http://www.iiu.uz)) and Ziyonet information portal ([www.ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz)).

**Scientific adviser:**

**Aminov Bobir Bomurodovich**

candidate of historical sciences, associate professor

**Official opponents:**

**Ostanakulov Ikromitdin**

doctor of historical sciences, associate professor

**Sultonov Uktambek Abdulganiyevich**

doctor of historical sciences (DSc)

**Leading organization:**

**Termiz State University**

The defense of the dissertation will be held on \_\_\_\_\_ “\_\_\_\_” 2021 at \_\_\_\_\_ in the Scientific Council of the International Islamic Academy of Uzbekistan under the number DSc 35/30.12.2019. Isl/Tar/F.57.01 (Address:11, A Kadiri street, Tashkent, 100011. Telephone: 00 998 71 2440056, fax: 00 998 71 2440065, E-mail: [info@iiu.uz](mailto:info@iiu.uz)).

The dissertation is available at the Information Resource Center of the International Islamic Academy of Uzbekistan. (Registered number \_\_\_\_ ) (Address:11, A Kadiri street, Tashkent, 100011. Telephone: 00 998 71 2440091, E-mail: [info@iiu.uz](mailto:info@iiu.uz)).

The dissertation abstract was distributed on “\_\_\_\_” \_\_\_\_\_ 2021.  
(Protocol at the register №\_\_\_\_\_ of \_\_\_\_\_ 2021).

**D.R.Makhsudov**

Chairman of the Doctoral degree awarding Scientific Council, Doctor of historical sciences, associate Professor

**S.A.Rustami**

Secretary of the Doctoral degree Awarding council, candidate of sciences, Doctor of philological sciences, associate professor.

**Z.M.Islomov**

Chairman of the Scientific Seminar at the Doctoral degree awarding Scientific Council, Doctor of philological sciences, professor

## INTRODUCTION (Doctor of Philosophy (PhD) dissertation annotation)

As a result of globalization processes in the world the teaching of sufism is also expanding in harmony with the religion of Islam. The sufism (تصوف) and its ideas as having effect on the development and progress of Islamic civilization possess the immense potential of educating the people in the mood of peace, justice and humanism. The naqshbandiya which is considered as one of the most famous tariqats of Sufism effects a great deal in the development of ethics and weltanschauung of Muslims. The silsila of naqshbandiya-mujaddidiya (نقشبندیه مجددیه) which is considered as the large denomination of tariqat of naqshbandiya has a great significance in not only the spiritual-psychological, but also in the socio-political and cultural lives of the clergy.

The processes related with the tariqat of Sufism in the world and their activities are studied as the priority themes. There are studies conducted related with the teaching of Sufism in the several scientific centers in the world, the significance of the naqshbandiya among the tariqats, its inter-connectedness with the socio-political processes, its dissemination, spiritual silsila, the mutual relations of the representatives of tariqat, the dissemination of the makhfi and jahri appearances of the zikr. By the study of the newly established naqshbandiya-mujaddidiya direction of the tariqat of naqshbandiya in India in the 17<sup>th</sup> century and the aspects initiating these processes the ratio of these researches are enhancing.

Lately in Uzbekistan the activities of the tariqat of naqshbandiya and the study of its scientific-spiritual legacy are becoming one of the essential issues. The special attention is paid to the study of the history of Seven pirs in Bukhara and the renovation of their shrines. The establishment of the sufi school of Bukhara, foundation of higher school of Mir Arab and the special study of the sufi sciences in these institutions require the in-depth researchs in this field. Deriving from this the wide dissemination silsila of naqshbandiya-mujaddidiyyah in Central Asia, the formation of new tasawwufi centers, representatives of naqshbandiya-mujaddidiya and their role in the spiritual life introduces the new scientific data into the educational process.

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan PF-6165 “On the measures of further development of internal and ziyarah tourism in the Republic of Uzbekistan” dated from 9 February, 2021”, The orders №2995 “On the further improvement of the system of the improvement of measures of preservation, study and propagation of ancient written sources” dated from 24 May 2017, PQ-3074 “On the establishment of the center studying the cultural heritage in abroad belonging to Uzbekistan under the Chamber of Ministers of the Republic of Uzbekistan” dated 20 June, 2017”, №2855 “On the measures of the establishment of Imam Bukhari international scientific-research center under the Chamber of Ministers of the Republic of Uzbekistan” dated from 27 March 2017”, Order № 846 of the Chamber of Ministers of the Republic of Uzbekistan “On the “Confirmation of the list of facilities having historical, literary and other cultural

assets which cannot be pledged or mortgaged” dated from 4 October, 2019” completely correspond to the tasks defined by the other normative-legal documents.

All the tasks specified in the decrees and resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan based on the dissemination of the naqshbandiya-mujaddidiya in the regions of Uzbekistan and neighboring countries, its activities, centers, agitation and propaganda work, the spiritual and enlightenment world, the pirs and representatives of the tariqat, the study of their life and activities substantiates the relevance of the theme of dissertation.

**The relevance of the research to the priority areas of development of science and technologies of the republic.** Dissertation was carried out in accordance with the scientific and technological development of the state in the corresponding with the priority direction I. “Formation and implementation of the system of innovative ideas in the social, legal, economic, cultural spiritual and enlightenment development of an informatized society and a democratic state”.

Level of study of the problem. Many scientific-research works on naqshbandiya-mujaddidiya in the fields of world Islamic studies, history of Islam and Sufism have been carried out in various scientific centers of the world, institutions related to history of Islam, historiography. In addition to the dissertations written and defended in this regard by the scientists specialized in Islam, Sufism, their views on the issue of this tariqat are reflected in scientific articles and monographs.

The first step in the study of Sufism in Movarounnahr was initiated by the scientists of Russia and from the former soviet period, and their scientific articles, reports and books are devoted to the history of sufi tariqats, the life and activities of sufi shaykhs and their centers. Among these are well-known scientists such as V.Bartold, E. Bertels A.Semenov and others in their research mainly focused on ideas of naqshbandiya. In the scientific works of the western scientists H.Algar, A.D. Knysh, S.Trimingham, A.Shimmel, J.G.J. Ter Khaar and others we can come across the variety of opinions on the naqshbandiya-mujaddidiya<sup>1</sup>.

The dissemination of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia, its centers, especially their importance in the political circles, its traditions and peculiarities

---

<sup>1</sup> Bartol'd V. Mistisizm v islame // Raboti po istorii islama i Arabskogo xalifata. Soch. T.6. – Moskva: Nauka, 1966. – S.117-118; Bartol'd V. Mistisizm v islame // Raboti po istorii islama i Arabskogo xalifata. Soch. T.6. – Moskva: Nauka, 1966. – P.117-118.; Bertel's Ye. Navoi i Djami // Bertel's Ye. Izbrannie trudi. M.: Nauka, 1965.; Semyonov A.A. Rasskaz shugnanskix ismailitov o buxarskom sheyxe Bexa-ud-Dine // Zapiski Vostochnogo Otdeleniya Imperatorskogo Russkogo Arxeologicheskogo Obshestva. Tom dvadsat' vtoroy. 1913-1914. – Petrograd': Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk, 1915. – P. 321-326; Trimmingham Dj.S. Sufiyskoy ordeni v islame. Perevod s ang. A.A. Staviyskoy, pod redaksiey i s predisl. O.F. Akimushkina. – M.: Nauka, 1989.; Anne-Mari Shimmel'. Mir islamskogo mistisizma. – M.: Aliteya, Enigma, 2000. – 131 p.; Algar H. A Breif History of Naqshbandiya order // In: M. Gaborieau, A.Popovich, T. Zarcone (eds.), Nagshbandis-Cheminement et situation actuelle d'un ordre mystique musulman. – Istanbul-Paris: Hayat, 1990; Dahbediya // Encyclopaedia Iranica. – California, 1993. VI. – 585-586 p.; Algar H. A Breif History of Naqshbandiya order // In: M. Gaborieau, A.Popovich, T. Zarcone (eds.), Nagshbandis-Cheminement et situation actuelle d'un ordre mystique musulman. – Istanbul-Paris: Hayat, 1990; Dahbediya // Encyclopaedia Iranica. – California, 1993. VI. – 585-586 p.; Knish A.D. Musul'manskiy mistisizm: kratkach istoriya. – SPb.: DILYa, 2004. – 464 p.; Haarter J.G.J. The Naqshbandi Tradition in the Eyes of Ahmad Sirhindi. In: Varia Turcica 18. 1990. – P.77-87.

are also reflected in the works of Anke von Kügelgen and Turkish scientist Necdet Tosun<sup>2</sup>.

Among the local scientists studying the history of naqshbandiya-mujaddidiya, its peculiarities and carrying out the scientific work in this area the researches by the scholars such as B.Babadjanov, S.S. Bukhari, A.Jumanazarov, N. Kamilov, K. Kattaev, Mirza Kenjabek, G.N. Navruzova, Sh. Sirajiddinov, S. Rafiddinov, R.A. Tillaboyev, I.Usmonov, Kh. Yuldoshkhojayev widen the imaginations on the tariqats<sup>3</sup>.

From the point of view of the fact that local representatives of naqshbandiya-mujaddidiya, their activity, centers in some areas and regions are not studied on the territory of Uzbekistan, the sources written about them are not fully implemented in the scope of scientific work, the significance and the necessity of the study of this tariqat is felt.

**The relevance of the study to the plans of the research work of the research institution where the dissertation was carried out.** The dissertational research was fulfilled within the framework of the state order on “The Encyclopedia of historic-philosophical legacy of medieval oriental scholars and thinkers” No II-2015-1-20 confirmed on 25 February 2015 by the committee on the “Coordination of the development science and technologies” under the Chamber of Ministers of the Republic of Uzbekistan.

**The aim of the research.** The tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia in the 18-19th centuries explain the importance.

**The tasks of research.**

Identify the methods used in the study of the doctrine and history of naqshbandiya-mujaddidiya;

identification and scientific circulation of written sources on the naqshbandiya tariqa;

to involve in the science of history the information of various objects, stone inscriptions related to the representatives of the tariqa;

restoration of the chain and genealogy of the tariqa and its introduction into the science of history;

---

<sup>2</sup> Kyugel'gen A. Rasset Nakshbandiya-Mujaddidiya // Sufizm v Sentral'noy Azii. – Sankt-Peterburg, 2001. 275-330 c; Tosun N. Türkitan dervişlerinden yadigar. Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufi Eserlar. – İstanbul. İnsan yayınları, 2011. – 198 s.; Tosun N. Bhaeddin Nakşband: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı. – İstanbul: İnsan yayınları, 2002/ – 163 s.; Tosun N. Imam-ı Rabbanı Ahmed Sirhindi: Hayatı Eserleri Tasavvufi Görüşleri. – İstanbul: İnsan yayınları, 2005. – 174 s.; Tosun N. Altın silsile. – İstanbul: Mega Basım, 2016. – 201 s.

<sup>3</sup> Babajanov B. Poleticheskaya deyatelnost shayxov Naqshbandiya v Mavaraunnaxre. (1-ya pol. XVI v.). Avtoref. dis. ... kandi. ist. nauk. Tashkent, 1996. – 23 c.; Abdusattor J. Vaxshuvor. – T.: Akademnashr, 2015; Abdusattor J. Mashrab. – T.: Akademnashr, 2015; Kamilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. Birinchi kitob. – T.:Yozuvchi, 1996; Bukhariy S.S. Bukhoroning tabarruk ziyoratgohlari. – Bukhoro: Durdona, 2012. – 288 p; Kattayev K. Makhdumi A`zam tarixi va mukammal dahbediyar tariqati. – T.: Mashhur-press, 2016; Kenjabek M. Buyuk Termiziylar. – T.: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. – 528 p; Navruzova G.N. Naqshbandiya tasavvufiy ta`limoti va barkamol inson tarbiyasi. Falsafa fan. dok. ... diss. T.: 2002; Rafiddinov S. So`fi Ollohyorning “Maslak ul-muttaqin” kitobi haqida // Islom nuri. 1992 yil 17-soni; Sirojiddinov Sh. So`fi Ollohyor ilohiyoti. 1 qism. – T.: 2001; Tillaboyev R.A. K voprosu ob ordene Naqshbandiya / Iz istori sufizma: istochnik i sotsialnaya praktika. – T.: FAN, 1991. – P.16-27.;Usmonov I. Movarounnahr tariqatlarida aqidaviy qarashlar // Toshkent islom universiteti ilmiy-tahliliy axboroti. T.: Toshkent islom universiteti, 2017. 3 son. Yuldahskhojayev X.X. Musoxon Dahbediyning naqshbandiya-mujaddidya tariqati rivojida tutgan o`rni (XVIII asr). Tar. fan. nom. ... dis. – Toshkent, 2008. – 156 b.

study of the centers of the naqshbandiya-mujaddidiya tariqa and the process of its spread in Central Asia in the XVIII-XIX centuries;

identification of shrines and shrines associated with naqshbandiya-mujaddidiya;

to determine the lineage and genealogy of the pir and murids of the tariqa operating in Central Asia;

identify information about the Sufi Allahyar and his disciples and reveal the tariqa and murshid-murid traditions of the tariqa;

identification of local networks of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia;

identification of naqshbandiya-mujaddidiya mystical centers in the XVIII-XIX centuries and development of proposals and recommendations.

**The object of the research.** The naqshbandiya-mujaddidiya tariqat of sufism in Central Asia in the 18-19<sup>th</sup> centuries.

**The subject of the research.** Consists of some peculiarities of tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia, their genealogy, centers and the problems related with their shrines.

**Methods of research.** During the conduct of the research the methods such as characterization, generalization, comparison, systematicity, comparison-historism, historical periodicity, microhistorical analysis were used.

**The scientific novelty of the research work** is as follows:

As a result of the support of the tariqat by the rulers considered as the active representatives of the naqshbandiya-mujaddidiya (نقشبندیه مجددیه) in Central Asia in the 18-19<sup>th</sup> centuries it was revealed that the new tasawwuf centers related with the name of Chunqaymish in Samarkand and Jumabazar, Karrukh in Herat were formed and the waqf properties were allotted for their constant activity;

It was proven that the epigraphically writings on the gravestones of the representatives of the tasawwuf are the source of information not only signifying the burial of certain personalia, but also are the source of valuable information on the life and scientific activity, family, master and disciples of that certain person;

the silsila acitivity of naqshbandiya-mujaddidiya and the initiation of mutual systematic relations with the shaykhs of tariqat in 18-19<sup>th</sup> centuries, its reanimation as a result of religious policy of the rulers and the reforms and its wide dissemination in the region of Central Asia was revealed;

the further development of education in the region, in order to prevent the reduction of the education process in some regions, the establishment of new madrassas in Movaraunnakhr and Khorasan by the shaykhs of naqshbandiya-mujaddidiya, the organization of the systematic activities of mudarrises and their sponsorship of the students to write the independent textbooks for the sciences of "Sufism" and "Fikh" were argued.

**The practical result of research are** as follows:

A total of 10 manuscripts were identified on the coverage of the life and activities of disciples of tariqat, who worked in the tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya which existed in the 18-19<sup>th</sup> centuries in Central Asia;

The history, sets, 6 waqfnamas, 6 irshadnamas, 10 seals related to the spread of tariqat naqshbandiya-mujaddidiya throughout the vast territory of and its manifestations were identified and put into scientific circulation;

4 architectural monuments related with the tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya and the history of 14 shrines already removed from the pages of the history were identified and their being main scientific-enlightenment center in the dissemination of the tariqat among the vast regions were identified;

The data revealing the life and activities of the representatives of Sufism which were functioning in the tariqat which were not existing in the manuscript sources were proven through the 12 epigraphical monuments.

**Reliability of the research results.** The trustiness of the results of the research are defined by the application of the scientific opinions and methodology of the scholars of East and West, relying on the manuscript sources and documents in the evaluation of the historical and scientific process, especially by the comparison with the Inventory items 530, 1590, 2085/II, 11308, 12240 kept in the Manuscripts fund of the Orientalistics institute named after Abu Rayhan Beruni; 3201, 8902/2 kept in the Hamid Sulaymanov depository; 5653/2, 48, 955 kept in Samarkand state united historical-architectural and literary museum-sanctuary; Inv. № kp 10634-pf 1728 in Kokand literature museum fund; И-18, Folio 1, case 9828, И-323, Folio 1, case 1194/5 in National Archive fund of Uzbekistan; also among foreign funds comparing with the rare “Mirat-us-salikiyn” which is kept under the inventory numbers 1705-261/39, 1710-261/44 in the library fund of Orif Hikmat under the library of Abdulazizkhan, the articles printed according to the theme of the dissertation in the local and foreign scientific outlets recommended for the publication of the scientific results by the SAC and the wide discussion of the lectures held in the scientific and scientific-applied conferences, also the application of the proposals and recommendations derived from the results of the research into the practice, the confirmation of the obtained results by the plenipotentiary institutions.

**The scientific and practical significance of the findings of research.** The scientific results of the research are explained by the scientific characterization and cataloging of manuscripts and lithography books on the history of sufism of the 18-19<sup>th</sup> centuries, historical documents, various treatises on the subject, as well as the possibility of using them in the development of a scenario in the preparation of video films within the framework of life and activities of the representatives of tariqat propagating the tourism, in the identification of the place names.

The practical significance of the results of the dissertation is determined by the fact that it serves to study the history of statehood, sufism, samples of material and spiritual heritage in Central Asia, the increasing of museums under the open sky, the renewal of existing exhibitions in museums, the implementation of the programs dedicated to the further development of tourist service and new tourist centers.

**Implementation of the findings of the research.** Based on the results obtained on the analysis of the tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia in the 18-19<sup>th</sup> centuries:

As a result of the support of the tariqat by the rulers who were the active representatives of naqshbandiya-mujaddidiya (نقشبندیه مجددیه) in Central Asia in 18-19<sup>th</sup> centuries the scientific conclusions on the formation of new sufi centers in Chunqaymish and Jumabazar of Samarqand, related with the name of Karrukh in Herat, and the allotment of the waqf land properties for their constant activities were implemented into the contents of the books “Khojagon naqshbandiya”, Seven pirs (murshids of the world) based on the orders (Reference Act No-2112 of the Board of Muslims of Uzbekistan dated 30 October 2020 ). As a result it paved way to the acquaintance with the history of the leaders of the tariqat of tasawwuf, the traditions of the sightseeing of the holy shrines, the spiritual perfection of the youth and the formation of their upbringing;

The scientific conclusions on the epigraphically writings on the gravestones of the representatives of the tasawwuf are the source of information not only signifying the burial of certain personalia, but also are the source of valuable information on the life and scientific activity, family, master and disciples of that certain person were implemented into the contents of the book “History of education system of Bukhara” prepared upon order (Reference Act No 528/21 of the Center of Islamic civilization under the Chamber of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated 8 Oktober 2021). As a result it served to the clarification of the history of the history of holy shrines related with the tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya existing in Central Asia and the rare historical heritage, including the history of epigraphical monuments;

The scientific conclusions on the silsila acitivity of naqshbandiya-mujaddidiya and the initiation of mutual systematic relations with the shaykhs of tariqat in 18- 19<sup>th</sup> centuries, its reanimation as a result of religious policy of the rulers and the reforms and its wide dissemination in the region of Central Asia were implemented in the contents of the books “Vakhshuvor” which was prepared upon order. (Reference Act No 0112-044976 of the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan dated from 9 November 2020). As a result, the history of the sites of cultural heritage served as the manual for the staff of the scientific-research organizations processing the manuscripts and historical documents;

The scientific conclusions on arguing the further development of education in the region, in order to prevent the reduction of the education process in some regions, the establishment of new madrassas in Movaraunnakhr and Khorasan by the shaykhs of naqshbandiya-mujaddidiya, the organization of the systematic activities of mudarrises and their sponsorship of the students to write the independent textbooks for the sciences of Sufism and Islamic jurisprudence were used in the preparation of the scenario of series-programs such as “Historical question” broadcasted by the “O’zbekiston tarixi” TV channel within the “O’zbekiston” broadcasting company. (Reference Act No 03-20-982 dated from 19 October 2020 of the “O’zbekiston” broadcasting company). As a result it served to

convey the valuable information to population on the tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya, history of its representatives and activities, the gathering of more historical facts by the viewers.

**Approbation of the results of the research.** Approbation of the results of research were discussed in two international and 7 state scientific-practical conferences.

**The publication of the results of the research.** Related to the theme of research 15 scientific articles, including 6 articles in the publications recommended by the Supreme Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan for the publication of the results of dissertations (4 national and 2 foreign magazines) were published.

**The structure and scope of the dissertation.** The structure of dissertation consists of contents, introduction, three chapters, main conclusions, list of references and 5 annex, having 149 pages.

## MAIN CONTENTS OF DISSERTATION

In the **Introduction** part the information on the relevance and necessity of the research topic is substantiated and the level of the study of the problem is analyzed, the priority directions of the research on the development of the science and technology in the state and the relevance of the scientific-research institution to the plans of scientific-research work carried out, the aims, tasks, object, subject and methods of the research are defined, the scientific novelty of the research is revealed, the trustworthiness of the research results, scientific-practical significance is indicated, practical results, their implementation, announcement and the structure of dissertation, the structure and size of the announcement and the volume are presented.

The first chapter of the dissertation called “**The scientific-theoretical basis of the study of the history of the teaching of naqshbandiya-mujaddidiya in the 18-19<sup>th</sup> centuries**”, consists of three paragraphs, in which the history of the study of the tariqat, the territories in Uzbekistan and partly in some neighboring states where the teaching was disseminated, the historical edifices in shrines and epigraphic monuments were studied.

The first paragraph of the first chapter is dedicated to the issues of the “Methods applied in the study of tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya and its history”. In the following paragraph at the same time in general being dedicated to the results of scientific works and researches related to the offshoots of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia also analyses the complex studies conducted in correlation with the history of naqshbandiya. Each research in the science of history is based on certain methods and methods are applied to according to the research themes, their materials and other peculiarities. The teaching of Sufism and its study played leading role in the activities of the scholars of foreign countries and that’s why the researchers of the sphere used to apply certain methods in the study and analysis of irfani literature.

In the past in this regard some information by the scientists of Russia and Western scholar have expressed certain comments, opinions on this tariqat were expressed. For example, we are informed with some facts that Arthur Conolly (1807-1842) had conveyed the info on Muhammad Islam shaykh Karrukhi the representative of tariqat of Sufi Allahyar. Among contemporary scholars from the West such as A. von Kügelgen, H. Algar, M. Khodkevich, J.G.J. Ter Khaar, V. E. Fyusfeld, A. F.Buehler in their scientific researches revealed the issues related with the naqshbandiya- mujaddidiya, the history of tariqat and its peculiarities.

The expert of Sufism Hamid Algar in his studies started from fraternity, that's the commenting on the history of tariqat and the observation of it. Bernd Radtke studying the written sources, initiated the essential analytical theme. With the help of inductive method, he staunchly concludes for the history of Sufism in Central Asia that the researcher transfers from the individuality to generality indicating that there were no schools of Sufism in these places till the Mongol invasion.

The 18-19<sup>th</sup> centuries was the period of the blossoming of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia. According to the Anke von Kügelgen there were no unique centralization and unique leadership of the tariqat in this period. The requirement for the existence of competition among the numerous Sufi groups within the framework of unique mystical traditions was linked to diverse traditions stipulated by the period. Anke von Kügelgen mentions that there were no single laws-orders defining the spiritual-enlightenment-religious life of the sufi communities within the framework of one tradition. While on group of mujaddidis makes khufi zikr, another group makes jahri zikr and sang pious songs<sup>4</sup>.

There are comments-opinions in the researches of Oleg Yarosh, Alexander Papas on the dissemination of the tariqat into the regions of Asia and Africa, the history of the genealogy of *naqshbandiya-haqqaniya*. In the studies of the abovementioned researchers there is a prevalence of application of methods of historical-comparativism, historical-systematicity, scientific, retrospective, historical periodization. There is an attempt in the research to use these methods up to the possible degree. Among them there is a special attention was paid to the usage of scientific studies conducted by scholars such as Devin Di Wuis, A. Hismatullin, N. Tosun, B. Bobojonov, A. Muminov in the sphere of Sufism, the methods and the experiences applied by them.

The second paragraph of the first chapter *called "The explanation of sources on the teaching of naqshbandiya-mujaddidiya"*, includes the treatises such as "Lutfi buzurg", "Tarikhi Humuli", "Mahazin ut-taqva", "Toohfat-ul-ahbab", "Toohfat ul-ansab", "Hazarat ul-qods", "Tazkirai Majzoob Namangani", "Tarikhi Bukhara va tarjimat ul-ulama", "Nazimat ul-quds min hadayiq ul-uns" based on the sources written in the 18-19<sup>th</sup> centuries related to the development of tariqat in Central Asia introduced to as naqshbandiya-mujaddidiya in the history of Sufism formed as an opposition to religious policies and reforms of Akbar Shah in the

---

<sup>4</sup> Kyugelgen A. Naqshbaniya-Mujaddidiya v Sredney Transoksanii s XVIII do nachala XIX vv.: opit detektivnogo rassledovaniya // Sufizm Sentralnoy Azii. Sb. pamyati Frits Mayera (1912—1998) / Sost. i otv. redaktor A.A. Xismatullin. – SPb.: Filologicheskiy fakultet SPbGU, 2001. – 275-330 c.

lands of India (1542-1605) in the beginning of the 17<sup>th</sup> century and founded by *Mujaddid al-fanni* – Ahmad Faruqi Sirhindi (1564-1624) and its functioning in certain centers, also the development and dissemination in the soils of Movarounnahr<sup>5</sup>. The history of mysticism in autographs of “Ravoyih ul-quds” and “Mir’at us-solikin” written by Mirzo Maqsud Dahbedi, the formation of the naqshbandiya-mujaddidiya sect until the end of the XIX century, the mystical activity of 45 Shaikhs in Central Asia, Mirza Junaydullah Haziq Spiritual series of the sect, 68 Shaikhs, 13 statesmen and 27 names of places in the work “The story of Islam”, the dates of construction of architectural monuments related to the sect in “Tazkirai olimoni Samarkand” by Mavlono Nuriddin Mahjuri, “Manoqibi Islam” It has been proven that the Shaikh covered pir-murid relations. The history of the study of these treatises, the characteristics of the source and its description are presented. Besides to that within the framework of the theme attention was also paid to irshadnamas, waqf documents. Included there, it is possible to have an information through the waqf document kept in the National archive fund of Uzbekistan numbered II-18, register-1, folio-9828 on the construction of mosque, khanaqah, special madrasa to teach the students in the contemporary Chunqaymish village and its vicinities by Sufi Allahyar and this document was written during the life Sufi Allahyar (1123/1711), at the same time of being one of the rare historical documents depicting directly his activities in Chunqaymish, it is one of the significant primary sources revealing the lands and the property belonging to the this madrasa, unfolding its activities.

The third paragraph of the first chapter “The architectural and epigraphical monuments related to naqshbandiya-mujaddidiya” is dedicated to the characterization and analysis of shrines having links to naqshbandiya-mujaddidiya, holy sites, cemeteries and architectural and epigraphical monuments. Generally these monuments are related to the 18-19<sup>th</sup> centuries having links to name of one of the prominent shaykhs of the tariqat Sufi Allahyar – the disciples of the shaykh, especially direct descendants are buried in Vakhshuvar (Surkhandarya reg.), Chunqaymish (Nurobod dist.), Eshon mozor (Kattaqurghon), Mavlana Ibrahim khoja (Samarkand city), Karrukhi (Taylaq dist.), Uzbek khoja (Urgut dist.), Ataullah Hukandi (Ferghana reg.), Azizi Ghuzari (Ghuzar dist. Kashkadarya reg.), Mausoleum of Haziq (Kitab dist.) and these sites being the localities transformed into shrines, these graves have gravestones presenting the information related to the history of naqshbandiya-mujaddidiya, its centers and wide dissemination. Among the shaykhs who had followed path of Sufi Allahyar, Mavlana Ataullah Hukandi expanding his activities in Ferghana is considered as the student of the Islam shaykh Karrukhi who was the disciple of Sufi Allahyar. He was the holder of miraculous deed and his disciple was Mirza Junaydullah Haziq. In this paragraph the information was obtained on the edifices, building which

---

<sup>5</sup> Kugelgen A. Die entfaltung der naqshbandiya mujaddidiya im mittleren transoxanien vom 18. Bis zum begiwn des 19. Jahrhunderts: Ein stück detektivarbeit // Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries vol. 2. Berlin. Klaus schiwers Verlag. 1998; Yuldashkhojayev X.X. Musoxon Dahbediyning naqshbandiya-mujaddidiya tariqati rivojida tutgan o`rni (XVIII asr). Tar. fan. nom. ... dis. – Toshkent, 2008. – 156 p.; Abdusattor J. Vaxshuvor. – T.: Akademnashr, 2015. – 256 p;

were the products of the improvement activities of Sufi Allahyar. Based on the data appearing in the grave the names, date of death, personal qualities, and the places of burial of personalities related to the tariqat of Sufism were identified. The genealogical arguments made the restoring of nasabnamas or the chain of genealogy possible. By means of the study of the cemeteries and the epitaphies the clarification of names of several personalities (Qamariddin Ghuzari, Atoulloh Hukandi, Mavlana Mirmuhammad Ibrahim Khoja Samarkandi, Mirza Abul Fath) related to tariqat, but unknown in the history of Sufism was introduced.

The second chapter **“Dissemination and centers of the silsila of the naqshbandiya-mujaddidiya”** consists of three paragraphs and is dedicated to the tasks of study and analysis of the dissemination of the silsila of naqshbandiya-mujaddidiya and its centers in Central Asia. The first paragraph of this chapter called *“The genealogy of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia”* reveals the genealogy of the tariqat. The four genealogical chains through the means of Abu Bakr, Umar, Usman and Ali from Muhammad (S.A.V.) are spreaded to the Muslim world and the basis of this bond indicates that the root of these sufi tariqats is linked to our Prophet (S.A.V.) In the sources by means of Abu Bakr Siddiq starts the silsila of naqshbandiya, from Umar ibn Khattab suhravardiya-kubraviya, from Usman starts chishtiya-ishqiya and from Hazrati Ali qadiriya-jahriya. Among them there are names of Sufi Allahyar and his masters Khoja Habibullah Bukhari and Shaykh Sufi Navruz Shahrsabzi, Mirza Jon Jonan, Musakhankhoja Dakhbedi and afterwards the personalities listed down in the silsila link are indicated. The links and bonds in the silsila and genealogy are derived from the genealogy tree, manaqib and tazkiras. The paragraph is devoted to the fact of the reception of irshad from khalifa Ghayibnazar, also to the obtaining the permission from Sufi Muhammad Riza, Musakhankhoja Dakhbedi, khalifa Ashur<sup>6</sup>, Sufi Dehqan by Muhammad Islam Shaykh and his silsila circle. Khalifa Qamariddin Azizi Ghuzari (1767-1863), the disciple of Muhammad Islam shaykh Karrukhi was the adherent of the “naqshbandiya-mujaddidiya-sufiya-islamiya” silsila. It is noteworthy that Muhammad Musakhankhoja ibn Isokhojai Dahbedi (1708-1776), the prominent representative of the Dahbedi khojas in naqshbandiya-mujaddidiya was important figure in the second half of the 18<sup>th</sup> century having many disciples and followers. Muhammad Musakhankhoja had impacted on the society and political processes by his means of him and of his disciples.

The second paragraph of the second chapter is called “The centers of mujaddidiya in Central Asia” is about the centers of mujaddidiya in Central Asia, according to which besides to historical cities such as Bukhara, Samarkand and Karshi there were sufi centers in several small, medium towns, localities such as Katlos, Miyanqal, Chunqaymish, Vakhshuvor, Kulab, Karrukh, Langar, Dahbed Sarmej, Jumabazar. These centers are related with the activities of Sufi Allahyar, his masters, shaykh Habibullah, Sufi Navruz Shakhrisabzi and their disciples. In

---

<sup>6</sup> Kyugelgen A. Naqshbaniya-Mujaddidiya v Sredney Transoksanii s XVIII do nachala XIX vv.: opit detektivnogo rassledovaniya // Sufizm Sentralnoy Azii. Sb. pamyati Frits Mayera (1912—1998) / Sost. i otv. redaktor A.A. Xismatullin. –SPb.: Filologicheskiy fakultet SPbGU, 2001. – P. 300.

the madrasa of Chunqaymish the students were taken under strict control for the maintenance of the uninterrupted attendance of the students. Included there, if the students was missing the lesson due to excuses, the teacher was sending to him another student and if he doesn't come even in this case, he was informing father of the student on the issue. It was mentioned that the students who had received the schooling in the Chunqaymish madrasa misses the lessons for two months and ten days, the mutawalli of the madrasa, the mutawalli of madrasa obtained the right to admit new student instead of this student<sup>7</sup>.

The third paragraph of this chapter called "*The holy shrines and sites related with the naqshbandiya-mujaddidiya*" is devoted to the characterization of the holy shrines and the sites related to the naqshbandiya-mujaddidiya. These holy shrines and sites include the Makhdumi Azam in Dahbed, Sufi Allahyar holy shrine in the Vakhovar village of Oltinsay district of Surkhandarya region, and the Chunqaymish and the Onaziyorat located on the edges and beginning of the Hissar mountains related with the name of the above-mentioned shaykh, Islam shaykh Karrukhi in the Karrukh town of Herat, holy shrine of Sayyidoyi Karrukhi in Herat city, holy shrine of Mavlana Nematullah in Andhund, Darulaman Balkhi shrine in Balkh, Abul Hasan Dehai Sarimazar in Fayzabad district in the proximities of Dushanbe, shrine of Mirza Junaydullah Haziq in Kitab district of Qashqadarya. All such shrines are also significant from the viewpoint of being formed for the duration of several years and interrelated directly with the tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya. Included there, due to the dwelling of Sufi Allahyar in Chunqaymish village from 1702 till the end of 1712, the construction of khanaqahs, mosques and madrasas by him and as a result of the introduction of the rare documents during the study of research it was possible to obtain valuable information on the activities of madrasa.

Starting from the times of the reign of Afghan Shah Temurshah a lot of attention was paid to the shrine of Islam shaykh in Karrukh. This is indicated by the creation of all the necessary facilities for the Islam shaykh and his activities by Temurshah, the development activities and the waqf properties allotted for the region. Based on the information by Mirza Alim Mushrif, it becomes evident that after the death<sup>8</sup> of the khan of Kokand Khudayarkhan was buried in this cemetery.

Due to the fact that Mirza Junaydullah Haziq hasd passed his youth among the religious and scientific scholars, in the circle of the representatives of the Sufism (sarghalqa), his scientific creations are multifaceted, and it is noteworthy that he wrote in three languages. He wrote under the penname "Haziq" creating the "Divan", as an answer to "Yusuf and Zulaykha" Abdurakhman Jami he wrote the treatise under the same name<sup>9</sup>, classified the books such as "Tanbehnama"<sup>10</sup>. In the field of medicine he also had some works, if one among them his commentary

---

<sup>7</sup> UzNA FUND fond-18, registry-1, folio-9828, page. 4.

<sup>8</sup> Mirza Olim Mushrif ibn Domulla Mirza Rahim Toshkandiy. Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin. – T.: 1995. – P. 97.

<sup>9</sup> Written in Kokand. See: Mulla Abdumutallin khoja. Tazkirai Fahmiy. – P. 302<sup>a</sup>.

<sup>10</sup> Mirza Junaydulla Haziq. Tanbehnoma. Lithographi. 1333/1914. Hamid Suleiman Foundation of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan inv: № 8902/2.

“Tahqiq ul-qavaid” to the treatise of famous medical scientist Umar Chaghmini, shows his activities being multifarious, his translation of part of the prominent “Rawzat us-safa” into Uzbek also shows him being the expert in translation. Junaydullah Haziq by means of his master Ataullah Hokandi is linked to the silsila of his father Islam shaykh, presented his activities in the field of the teaching of sufi.

The third chapter **“The representatives of the teaching of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia”**, consists of three paragraphs. The first paragraph of the third chapter called “The pirs of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia” is dedicated to the lives and activities of the pirs of tariqat in Central Asia such as Sufi Allahyar va Musakhankhoja Dahbedi and other representatives of Sufism who had worked in their silsila. Derived from the data and the arguments in the sources of 18-19<sup>th</sup> centuries introduced within the framework of the life, activities of the pirs who had worked in the branches of the two prominent representatives of this tariqat – Sufi Allahyar and Musakhankhoja Dahbedi, their role in the society and disciples were studied and scientifically researched on. Sufi Allahyar’s disciple Sufi Ghoyibnazar Miyanqali was also one of the prominent pirs, his disciple Muhammad Islam shaykh Karrukhi (1726-1807) was the direct eyewitness of the historical events of the middle part and the second half of the 18<sup>th</sup> century. He was the prisoner of the armies of Nadirshah, being transferred from Herat to Mashhad, afterwards he was brought by Muhammad Rakhimkhan of Manghits to Bukhara and there he was the holder of several military ranks. While he was living in Ghazgan was introduced to Sufism and raised by several pirs upon coming to Bukhara he was elevated to the level shaykh and he himself has grown several disciples in naqshbandiya-mujaddidiya. Considered as one of the khojas of Dahbedi and being prominent in the history of naqshbandiya-mujaddidiya Musakhankhoja Dahbedi was well-known by his deeds and among his disciples he tutored apprentice-learners such as Muhammad Siddiq, Khudayar, Makhmud, Muhammad Yusuf<sup>11</sup>. One of his disciples Muhammad Amin (1739-1814) was reputed under the name Piri Dastgir, who had tutored the Emir Khaydar. One of his prominent disciples Muhammad Husayn (1168/1754-1250/1834) made emir of Bukhara Emir Nasrullah as his apprentice.

The second paragraph *“The silsilas in tariqat and the traditions of master-apprentice”* of the third chapter is dedicated to the study of silsila in tariqat and the traditions of master and apprentices. In the abovementioned paragraph the issues of genealogy, silsila, spiritual-psychological attitude, genealogical chains and circles are mentioned. At the same time with the linkage of this silsila to the prominent personalia in the Islamic world and by their means to the khulafai rashiduns to our prophet Sallallahu alaykhi vasallam and the attention mostly paid to different branches and genealogical lines, their silsila and genealogical kinship are considered. In the silsila the fact of apprenticeship of the emirs of Bukhara to pirs in

---

<sup>11</sup> See details: Maqsud Dahbediy. Mir`ot us-solikiyn. Manuscript. Arif Hikmat Library ИИБ. №1710-261/44. – P. 126<sup>6</sup>.

naqshbandiya-mujaddidiya and the extent of their connection to certain pirs is indicated.

The teaching of naqshbandiya in relation to other tariqats ignores the living at the expense of others on the account of others requiring the labour by the person, relying on himself. In this matter the shaykhs who are the members of this silsila when narrating the basics of tariqat from the tongue of Rasulullah sallallahu alaykhi vasallam<sup>12</sup> at the same time with the branch of silsila being precise, trustworthy, their acting based on the “Irshadnama” document confirmed by the previous master and the silsila of tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya in Central Asia extending up to 18<sup>th</sup> centuries stepping certain phases, it is possible to see the diverse branches disseminated to the different regions in the silsila of naqshbandiya-mujaddidiya until reaching to this period. It becomes clear that in the tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya which was functioning in the 18-19<sup>th</sup> centuries in Central Asia, two branches, that’s the branches of Sufi Allahyar and Musakhankhoja Dahbedi occupy an important role.

In the silsila chain we can see the rulers of the emirate of Bukhara becoming the member of the tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya and their becoming the apprentices to the pirs of tariqat. One of the emirs of Bukhara, founder of the Manghit dynasty Muhammad Rakhimkhan was the disciple of the Janmuhammad Kulabi. Great representative of the Manghit dynasty who had nickname Emir Mas’um - Emir Shamurad had two masters, one of them was mulla shaykh Safar, the second was Miyan Fazl Ahmad. His son Sayyid Amir Haydar was the disciple of the his father’s pir Miyan Fazl Ahmad at the same time with the Muhammad Amin Dahbedi. While khalifa Muhammad Husayn was the master of the Emir Nasrullah who was the son of Emir Haydar, his son Emir Muzaffar’s pir was Umarkhan. Muhammad Islam shaykh was the leader of the Afghan shah Temurshah. The master of the khan of Kokand Khudayarkhan was the descendant of khalifa Allahberdi, the son of Islam shaykh Karrukhi.

For example, the master of qazi, mufti Abu Tahir Khoja Samarkandi’s master was Muhammad Amin Dahbedi, and the master of the qazi Abdulghaffar Bukhari was Muhammad Islam shaykh. Another disciple of the Muhammad Islam Shaykh was qazi Muhammad Salih Bukhari.

In the third paragraph of the third chapter named “The local branches of tariqat” special attention was paid to the pirs, shaykhs who were working in the local branches of the tariqats. The leaders of the local branches, sufis such as Mavlana Uzbek Khoja Shakhrisabzi-Urguti, Musakhan Sarmeji, Muhammad Sharif Bukhari, Ataulloh Hukandi, Mirza Abul Fath were founding the branches of naqshbandiya-mujaddidiya in their respective regions, propagating the main principle in Sufism, that’s reaching to love of Allah by means of irfani way and were performing the diverse activities and were making the large masses to follow them.

It was identified that Uzbek khoja had established khanaqah, mosque and langar in the vicinities of Balandqishloq of the (contemporary) Urgut district, the

---

<sup>12</sup> Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Naqshbandiya: vazifalar, zikrlar. – T.: Hilol-Nashr, 2019. – P. 20.

representatives of the silsila such as Muhammad Shokirkhoja Eshon Hadi khoja, Muhammad Porso khoja, Allahberdikhan were living in the khanaqah and they were buried in the cemetery near the khanaqah. It was revealed that shaykh Mirza Abul Hasan (1802-1863) who was in closer relations with the Mavlana Uzbek khoja had compiled the “Divan” under the pseudonym “Saqib” and his disciple Jununi (is real name Sayyid Qalandarshah ibn Shah Sahib) was also writing under the pseudonym “Nadiri” wrote the treatises such as “Ma’dan ul-hal”, “Vasiyatnama”, “Ganj ul-ashiqin”, “Divani Nadiri”, “Zavq ul-muhib”, “Musammāt”. It was revealed that there were khanaqahs, mosques built by the masters of tariqat, the continuers of this silsila Abul Fath (1826-1888) and Abul Turab (1845-1918) in Jumabazar (contemporary Taylaq district). Also, it was established that the mausoleum was built by Abul Turab in 1895, Musakhan who had worked in another branch of the silsila had his origins in the Sarmej village dependency of Nur citadel<sup>13</sup>, and his being the descendant of the shaykh Khudaydodi Vali, his working in the position of “Shaykhulislam” in fulfillment of the order of ruler of Bukhara and his death in 1835. The Musakhan Sarmeji’s father by means of Hasan khoja was linked to Hazrat Ali (karramallahu wajhahu) and his descendants, that’s his son Yahya khoja, his son Jaloliddin khoja, his son being Nizamiddin khoja was established on the basis of historical documents.

## CONCLUSION

1. In the study of the doctrine and history of naqshbandiya-mujaddidiya, the application of such methods as historical-comparative, historical-systematic, retrospective, historical chronology has led in the study of the subject. Although many sources on the history and historiography of the study of the naqshbandiya-mujaddidiya tariqa in Central Asia have been included in the scientific circulation, the availability of sources and documents on the history of the tariqa that need to be studied has shown that new research is being conducted. In the course of research, it became clear that the rare historical documents that illuminate the activities of this tariqa, epigraphic monuments contain a series of mujaddidiya.

2. The tasks of studying the tariqat of naqshbandiya-mujaddidiya within the framework of the curriculum of history the scholars had relied on the written sources such as “Lutfi buzurg”, “Tarikhi Humuli”, “Mahazin ut-taqwa”, “Toohfat ul-ahbab”, “Toohfat ul-ansab”, “Hazarat ul-quds”, “Tazkirai Majzoob Namangani”, “Tarikhi Bukhari va tarjimat ul-ulama”, “Nasimat ul-quds min hadayiq ul-uns” in Arabic, Persian-Tajik, Turkic.

3. In the written sources of the 18-19<sup>th</sup> centuries, diverse historical documents, archive materials, also the epigraphical monuments the history of tariqat, the information on the lives of the shaykhs and their activities are in different levels, sometimes unnecessary, it is possible to analyse them comparatively after the conduct of the systematization in the united medium. These sources and the information in them served to fulfill each other.

---

<sup>13</sup> Nosiriddin Buxoriy. Tuhfat uz-zoyirin. Lithographi. 1328/1926. Buxoro. – P. 104-105.

4. An analysis of the sources on the naqshbandiya-mujaddidiya tariqa series and genealogy revealed that the Sufi Allahyar branch of the Central Asian series was scattered. Due to the fact that the representatives of this network operate in different regions, there is no single source of information about the series. The complete recovery of the Mujaddids can be achieved by replenishing the Sufi Allahyar network with Jonmuhammad Kulabi, Sufi Ghoibnazar Miyoknoli, Muhammad Islam Shaikh Karrukhi, Dorulmon Balkhi, Qamariddin Khuzari, Atoullah Hoqandi, Mirza Junaydullah Haziq, Abul Hasan.

5. The shrines of the taiqa also operated in such areas as Karshi, Guzar, Kattakurgan, Urgut, Taylak, which are outside the central cities of Movarounnahr. According to the inscriptions on the tombstone in Mir Jandi ota cemetery in Guzar, Azizi Guzari, a representative of the Sufi Allahyar branch of the naqshbandiya-mujaddidiya, and Mawlana Atoullah in the cemetery in Kushtepa district of Fergana region. Goyibnazar Miyonkoli worked in Kattakurgan, Mavloni Uzbek khoja Shahrizabzi in Urgut district, Mirzo Abul Fath in Taylak district and were buried in these areas.

6. The centers of naqshbandiya-mujaddidiya in Chunqaymish, Vakhshuvar, Karrukh, Jumabazar are significant in that they are home to such influential tariqa as Sufi Allahyar, Muhammad Islam Shaikh Karrukhi, Abul Fath. It was found out that these sect centers also have shrines and shrines with the murshids of the tariqa. During the operation of the centers, khanaqah, mosque, chillaxona, mausoleum and similar structures were built, which led to the activity of many murids of the tariqa.

7. The Sufi Allahyar and Musakhanhoja Dahbedi series of tariqa operating in Central Asia spread over a wide area. In the XVIII century in the series there are representatives of the lineage, who grew up among the sayyid, khoja or people. By the end of the 19th century, there was a tendency for a series of tariqa be continued by a single generation. In particular, naqshbandiya-mujaddidiya murshid Muhammad Husayn gave permission to his son Abdusattar, he gave permission to his son Eshmuhammad, he gave permission to his son Ubaydullah, and Mirza Abul Hasan, who also worked in the Sufi Allahyar branch of naqshbandiya-mujaddidiya, gave permission to his son Mirza Abul Fath. allowed.

8. In the XVIII-XIX centuries in the naqshbandiya-mujaddidiya tariqa, which covered almost the entire territory of Central Asia, there was a tendency to follow the rules of etiquette, strictly follow the instructions of teachers, pay special attention to the education of murids, establish friendly relations with modern murshids focused.

9. The historical merits of such representatives as Mirza Junaydullah Haziq, Mirza Maqsud Dahbedi, who worked in the naqshbandiya-mujaddidiya tariqa, are that they preserve the continuity of the tariqa and ensure its survival. They left a scientific and enlightenment legacy, such as "Mir'at us-solikin", and ensured the continuity of the tariqa.

**Based on the results and conclusions obtained during the process of research proposals and recommendations:**

1. Publication of the “Encyclopedia of Sufism” in collaboration with experts in the field, reflecting the life and work of scholars of the naqshbandiya tariqa.
2. Cataloging of rare manuscript sources, books, historical documents, seals, epigraphic monuments on the history of mystical sects in the Center of Islamic Civilization in Uzbekistan under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.
3. Forming a museum of mysticism in the youth by establishing a museum at the shrine of Sufi Allahyar in Chunkaymish and Vakhshuvor, reflecting the history of naqshbandiya-mujaddidiya, Enrichment with material and spiritual resources and the formation of human qualities in mysticism in young people through the organization of visits of schoolchildren in the framework of educational classes of the State Committee for Tourism Development in cooperation with the Ministry of Public Education.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc 35/30.12.2019. Isl/Tar/F.57.01 ПО  
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ  
МЕЖДУНАРОДНОЙ ИСЛАМСКОЙ АКАДЕМИИ УЗБЕКИСТАНА**  

---

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР  
ИМАМА БУХАРИ**

**АМАНОВ МЕХРОЖИДДИН УЗБЕКОВИЧ**

**СУФИЙСКОЕ БРАТСТВО НАКШБАНДИЙА-МУДЖАДДИДИЙА В  
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В XVIII-XIX ВВ**

**24.00.01. – История и источниковедение ислама**

**АВТОРЕФЕРАТ  
ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО ИСТОРИЧЕСКИМ  
НАУКАМ**

**САМАРКАНД – 2021**

**Тема диссертации доктора философии (PhD) по историческим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером B2020.1.(PhD)/Isl33.**

Диссертация выполнена в Международного научно-исследовательского центра Имама Бухари при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета ([www.iiu.uz](http://www.iiu.uz)) и на Информационно-образовательном портале «Ziynet» ([www.ziynet.uz](http://www.ziynet.uz))

**Научный руководитель:**

**Аминов Бобир Бомуродович**  
кандидат исторических наук, доцент

**Официальные оппоненты:**

**Останакулов Икромитдин**  
доктор исторических наук, доцент

**Султонов Уктамбек Абдуганиевич**  
доктор исторических наук (DSc)

**Ведущая организация:**

**Термезский Государственный Университет**

Защита диссертации состоится «\_\_» \_\_\_\_\_ 2021 года в \_\_ часов на заседании Научного совета DSc 35/30.12.2019. Isl/Tar/F.57.01 при Международной исламской академии Узбекистана (Адрес: 100011, г. Ташкент, улица А.Кадыри, 11, Тел.: (99871) 244-00-56, Факс: (99871) 244-00-65, e-mail: [info@iiu.uz](mailto:info@iiu.uz)).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Международной исламской академии Узбекистана (зарегистрировано за № \_\_). (Адрес: 100011, г. Ташкент, улица А.Кадыри, 11, Тел.: (99871) 244-00-91; Факс: (99871) 244-00-65, e-mail: [info@iiu.uz](mailto:info@iiu.uz)).

Автореферат диссертации разослан «\_\_» \_\_\_\_\_ 2021 года.  
(реестр протокола рассылки № \_\_ от «\_\_» \_\_\_\_\_ 2021 года)

**Д.Р.Махсудов**

Председатель научного совета по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук, доцент

**С.А.Рустамий**

Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, доцент

**З.М.Исламов**

Председатель научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, профессор

## **ВВЕДЕНИЕ (доктора философии (PhD), аннотация диссертации)**

**Цель исследования:** Объяснить значение суфийское братства накшбандийа-муджаддийа в Центральной Азии в XVIII-XIX веках.

**Объектом исследования** является суфийское братство накшбандийа-муджаддийа XVIII-XIX вв. в Центральной Азии.

**Предметом исследования** является сведения о локальных центрах распространения братства накшбандийа-муджаддийа в Центральной Азии и деятельности её наставников.

### **Научная новизна исследования:**

определено, что в XVIII-XIX вв. накшбандийа-муджаддийа (نقشبندیه مجدديه) получил широкое распространение благодаря поддержке правителей, активных последователей данного тариката, в результате чего появились новые центры суфизма в городах Чункаймыш и Джумабазар (в Самарканде) и Каррух (в Герате), а для постоянной работы этих центров выделялось вакуфное имущество;

доказано, что эпиграфические надписи на надгробиях суфиев – это не только представление сведений о погребении, но и ценный источник информации о жизни и научной деятельности, семье, наставниках и учениках данного человека;

выявлено, что возрождение и широкое распространение в Центральной Азии деятельности накшбандийа-муджаддийа во многом обязано налаженной систематизации взаимосвязей шейхов тариката и является результатом религиозной политики и реформ правителей;

аргументированно доказано, что для интенсификации воспитания и обучения, а в некоторых местностях – предупреждая регресс образовательных процессов, шейхи накшбандийа-муджаддийа открывали в Мавераннахре и Хорасане новые медресе и спонсировали упорядочение деятельности мударрисов и издание учебников по "Фикху" и "Суфизму" для студентов.

**Внедрение результатов исследования.** Научные результаты на основе научного анализа суфийского братства накшбандийа-муджаддийа в Центральной Азии XVIII-XIX вв. были использованы и внедрены следующим образом:

Научное обоснование причин и результатов широкого распространения накшбандийа-муджаддийа в Центральной Азии в XVIII-XIX вв. и появления, благодаря поддержке ордена правителями-последователями тариката, новых центров суфизма в городках Чункаймыш и Джумабазар окрест Самарканда и в Каррухе (Герат), для чьей деятельности выделялось специальное вакуфное имущество, было включено в содержание подготовленных по заказу книг «Ходжагон накшбандийа» и «Семь пиров (мюршидов мира)» (справка Управления мусульман Узбекистана № 2112 от 30 октября 2020 г.). Результаты послужили ознакомлению с историей представителей суфийского тариката, традициями паломничества к святыням, формированию духовной зрелости молодежи и её воспитанию;

доказательства того, что эпиграфические надписи могильных камней, помимо данных о факте захоронения конкретного лица, несут важную информацию о жизни и научной деятельности, семье, учителях и учениках суфия, были внесены в содержание книги, подготовленной на основе заказа – «История системы образования Бухары» (справка Центра исламской цивилизации Узбекистана при Кабинете Министров Республики Узбекистан № 528/21 от 8 октября 2021 г.). Данные результаты освещают историю священных мест паломничества и редкого исторического наследия, памятников эпиграфики, связанных с тарикат накшбандийа-муджаддийа Центральной Азии;

научные выводы о влиянии упорядочения взаимосвязей шейхов накшбандийа-муджаддийа и религиозной политики и реформ правителей на деятельность и распространение всего тариката в Центральной Азии в XVIII-XIX вв. внесены в подготовленную по заказу книгу «Вахшувор» (справка Министерства культуры Республики Узбекистан № 0112-044976 от 09 ноября 2020 г.). Результаты исследования истории культурного наследия служат руководством для сотрудников научно-исследовательских заведений в работе с рукописями и историческими документами;

научные выводы о спонсировании шейхами тариката накшбандийа-муджаддийа открытия новых медресе в Мавераннахре и Хорасане, упорядочения деятельности мударрисов и издания учебников по суфизму и фикху в целях развития образования и воспитания в регионе и предупреждения регресса образовательных систем были использованы в подготовке сценариев цикла телепередач «Тарихий савол» («Исторический вопрос») телеканала «O'zbekiston tarixi» («История Узбекистана») в составе телерадиоканала «Узбекистан» Национальной телерадиокомпании Узбекистана (справка телерадиоканала «Узбекистан» № 03-20-982 от 19 октября 2020 г.).

**Апробация результатов исследования.** Результаты данного исследования прошли апробацию на 2 международных и 7 республиканских научно-практических конференциях.

**Публикация результатов исследования.** По теме исследования опубликовано 15 научных работ, в том числе 6 статей в научных изданиях, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией Республики Узбекистан, 2 из которых опубликованы в международных журналах.

**Структура и объем диссертации.** Диссертация состоит из введения, трех глав, основных выводов, заключения, списка использованной литературы, пяти приложений, объем составляет 149 страницы.

**ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ**  
**LIST OF PUBLISHED WORKS**  
**СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ**

**I бўлим (I часть; I part)**

1. Амонов М.У. Лангар азизлари зиёратгоҳи ёхуд Атоуллоҳ Хўқандийни биласизми // *Vodiynoma*. – Андижон. 2017. – № 5. –Б. 37-42. (07.00.00; № 27)
2. Амонов М.У. XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-муҷаддиция таълимоти ва тарихига оид манбалар ҳамда уларнинг таснифи // *Имом Бухорий сабоқлари*. – Самарқанд, 2020. – № 2. –Б. 43-46. (24.00.00; № 13)
3. Амонов М.У. “Миръот ус-соликин” асари нақшбандия-муҷаддиция тарихини ўрганишда муҳим манба // *Ўтмишга назар*. – Тошкент. 2020. – № 2-махсус сони. –Б. 39-45. (07.00.00; № 41)
4. Амонов М.У. XVIII-XIX асрларда Марказий Осиёда нақшбандия-муҷаддиция тариқати билан боғлиқ меъморий ва эпиграфик маълумотлар // *The Light of Islam* (Ислом зиёси). – Тошкент. – 2020. – № 4. –Б. 72-78. (24.00.00 № 17).
5. Амонов М.У. The rare sources related with the history of naqshbandiya mujaddidiya in the 18-19 centuries // *Academicia. An International Multidisciplinary Research Journal*. Vol. 10, Issue 8. – Dehli. 2020. P. 22-24. (№ 15; № 23. SJIF: 7,13)
6. Амонов М.У. The spread of the naqshbandi-mujaddidiya series in Central Asia in the XVIII-XIX centuries // *JournalNX – A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*. Special Issue. – Dehli. 2020. ISSN:2581-4230. – P. 1-10. (№ 23. SJIF: 6,321)
7. Амонов М.У. Мотуридия таълимоти тарғиботчилари. “Имом Абу Мансур Мотуридий ва Мотуридия таълимоти: Ўтмиш ва бугун” халқаро конференция материаллари тўплами. – Тошкент. 2020. –Б. 141-143.
8. Амонов М.У. Зуллисоннайн шоир ва табиб // *Имом Бухорий маънавий мероси ва ҳозирги замон*. Халқаро конференция. Самарқанд: 15-16 ноябр 2018. –Б. 231-233.
9. Амонов М.У. Ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда маънавий мероснинг ўрни // *Баркамол авлодни тарбиялашда тарихий ва маънавий меросимиздан фойдаланиш масалалари мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари*. Самарқанд вилоят Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти. – Самарқанд. 30 ноябрь 2015. –Б. 117-119.
10. Амонов М.У. XVIII-XIX асрларда нақшбандия-муҷаддиция силсиласининг ёйилиши // “Бухоронинг жаҳон маданиятида тутган ўрни” мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Бухоро. БухДУ, 27 апрель 2020. –Б. 246-250.

## II бўлим (II часть; II part)

11. Амонов М.У. Сўфи Оллоҳёр ва Ислом шайх тарихи. Т.: Mashhur-press, 2017. – 160 б.
12. Амонов М.У. Шовдорнома. Тойлоқ зиёратгоҳлари тарихи. Т.: Oltin meros press, 2020. – 216 б.
13. Амонов М.У. The dissemination of the silsila of the naqshbandiya-mujaddidiya in the 18-19 centuries of Central Asia // International Journal of History. – Dehli. 2020. – № 2. Page. 22-24.
14. Амонов М.У. Нақшбандия-мужаддибия билан боғлиқ зиёратгоҳ ва қадамжолар // Актуальный научные исследования в современном мире. – Украина: Переяслав, – 2020. Вып. 5(61). –Б. 107-122.
15. Амонов М.У. Тасаввуф таълимотида Муҳаммад Ислом шайх Каррухийнинг тутган ўрни // Марказий Осиё тарихи: Манбашунослик ва тарихнавислик изланишлари 2-илмий мақолалар тўплами. – Тошкент. – 2010. –Б. 213-224.
16. Амонов М.У. Сўфи Оллоҳёр авлодлари // Ёш олимлар илмий-амалий конференцияси материаллари. – Термиз. – 29-30 январь 2016. –Б. 132-133.
17. Амонов М.У. Сўфи Оллоҳёр шогирдлари // Ёш олимлар илмий-амалий конференцияси материаллари. Термиз. – 29-30 январь 2016. –Б. 124-125.
18. Амонов М.У. Мирзо Жунайдуллоҳ Ҳозикнинг “Воқеоти исломия” асари // “Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммолари” мавзусидаги илмий-назарий конференцияси материаллари. – Самарқанд: СамДУ, 6 май 2016. –Б. 41-42.
19. Амонов М.У. Азиз Ғузорий // Ёш шарқшуносларнинг академик Убайдулла Каримов номидаги XIII илмий-амалий конференцияси тезислари. – Тошкент. 2016. –Б. 126-128.
20. Амонов М.У. Мухлисон ота ва унинг авлодлари зиёратгоҳи // Самарқанд ва Зарафшон воҳаси тарихи замонавий тадқиқотларда. Самарқанд ўқишлари-I. Тошкент-Самарқанд: Akademnashr, 2020. –Б. 452-458.
21. Амонов М.У. Эшмуҳаммад Хўқандий // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – Тошкент. – 2020. № 1 (1). –Б. 15-23.
22. Амонов М.У. Самарқанд мадрасалари (XVIII-XIX асрлар) // Madrasa oliy ta'lim tarixini o'rganishning dolzarb muammolari. Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand: SamDU. – 23-24 oktyabr 2020. –Б. 121-128.
23. Амонов М.У. Миён Шоҳ Фазл Аҳмад Сирҳиндийнинг “Рисолаи шариф” асари нақшбандия-мужаддибия таълимотига оид нодир манба. bukhari.uz. 29 июль 2020.
24. Амонов М.У. Мавлоно Ўзбек хожа Шаҳрисабзий (ми? ёки) Ургутий // bukhari.uz. 12 март 2020.

Автореферат “Имом Бухорий сабоқлари” журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, инглиз ва рус тилларидаги матн ўзаро мувофиқлаширилди.

Бичими: 84x60 <sup>1</sup>/<sub>16</sub>. «Times New Roman» гарнитураси.  
Рақамли босма усулда босилди.  
Шартли босма табағи: 3,25. Адади 100. Буюртма № 55/21.

Гувоҳнома № 851684.  
«Тірографф» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.  
Босмахона манзили: 100011, Тошкент ш., Беруний кўчаси, 83-уй.